

VÁROSI ÉRDEKVÉDELEM FELEKEZETI KÖNTÖSBEN - A SOPRONI KÖVETEK AZ 1681. ÉVI ORSZÁGGYŰLÉSEN¹

H. NÉMETH István

A 17. század második felében a Magyar Királyság belpolitikai jellemzői, közigazgatása és azon belül a szabad királyi városok helyzete jelentős változásokon ment keresztül. A változások alapját a Habsburg kormányzat központosított törekvései okozták. Az 1662 és 1681 közötti mintegy két évtized alatt nem tartottak országgyűléseket, aminek az okai elsődlegesen a belpolitikai élet kritikus pontjaiban és kérdéseiben az alapvetően új típusú és leginkább a központi állam érdekeit szem előtt tartó politikája által okozott változások voltak. Az államigazgatásban és a belpolitikai életben történt változások azonban nem egyedülállóak, sőt, az európai tendenciát követték! A kora újkor egyik alapvető jelensége volt ugyanis az állam megerősödése, az államigazgatás hatáskörének kiterjesztése. Az állami apparátus a társadalom egyre szélesebb rétegeinek mindennapjaiba igyekezett betekintést nyerni, majd abba mind nagyobb mértékben beavatkozni. Ez a törekvés együtt járt azzal, hogy a központosított, majd abszolutista állam a korábban tisztán a rendek, illetve azok képviselői által kizárólagosan irányított kérdésekben központi szabályozásokat vezetett be. Az abszolút uralkodó fennhatósága alatt kiépült az állami feladattá váló hadügy és a hadügyi finanszírozás, valamint a hatalom újszerű gyakorlásával összefüggésben az államhatalom más területein (adóigazgatás, bíraskodási gyakorlat, az egyes közigazgatási egységekhez kötött feladatok stb.) központosodás ment végbe és e területeken az állam újszerű legitimációjával megerősített államigazgatás feladatává váltak.² A gazdaságtörténet a fiskális állam (Fiscal State,

¹ A tanulmány elkészítését az NKFI K 116166 sz. pályázata támogatta.

² Der Absolutismus – ein Mythos? Strukturwandel monarchischer Herrschaft in West- und Mitteleuropa (ca. 1550-1700). Szerk. Ronald G. Asch – Heinz Duchhardt. Böhlau, Köln-Weimar-Wien 1996.; Ronald G. Asch: Kriegsfir-

Fiscal-Military State) létrejötteként írja le a fenti átalakulást, mely kifejezés az okok és a megoldások közötti tisztán gazdasági, pénzügyi viszonyt kiválóan fejezi ki.³

A központosítás egyik igen fontos területe, az abszolutizmust vagy központosított államot vizsgálók szerint az ilyen típusú államok egyik ismérve a konfesszionalizáció. A központosuló, abszolutista jellegű államigazgatási gyakorlat egyik legmeghatározóbb jellemzője a konfesszionalizmus, azaz az uralkodó autoriter jellegű fennhatósága a vallás és az egyház felett is. E fennhatóság az egyre szélesebb körű hatáskörrel funkcionáló államigazgatás révén valósult meg, melynek központi elemét az „egy állam–egy vallás” teóriája alkotja. E törekvés beleillik a Habsburg kormányzat által a cseh-morva és osztrák örökös tartományokban képviselt valláspolitikába éppúgy, mint a többi európai állam által követett gyakorlatba. Az „egy állam–egy vallás” ismérve ugyanis a 17. században már elég egyöntetűen elfo-

nanzierung, Staatsbildung und ständische Ordnung im Westeuropa im 17. und 18. Jahrhundert. *Historisches Zeitschrift* 268. (1999) 635–671.; *Heinz Duchhardt*: Absolutismus – Abschied von einem Epochenbegriff? *Historisches Zeitschrift* 258. (1994) 113–122.; *Nicholas Henshall*: The Myth of Absolutismus: Change and Continuity in Early Modern European Monarchy. Longman, London 1992.; *Gerd Heinrich*: Staatsaufsicht und Stadtfreiheit in Brandenburg–Preußen unter dem Absolutismus (1660–1806). In: Die Städte Mitteleuropas im 17. und 18. Jahrhundert. Szerk. Wilhelm Rausch. (Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas 5.) Österreichischer Arbeitskreis für Stadtgeschichtsforschung, Linz (Donau) 1981. 155–172.; *Rudolf Vierhaus*: Deutschland im Zeitalter des Absolutismus (1648–1763). Göttingen 1978.; *Alwin Hanschmidt*: Zur Armenpolizei und Armenversorgung in der Stadt Münster im 17. Jahrhundert. In: Städtisches Gesundheits- und Fürsorgewesen vor 1800. Szerk. Peter Johaneck. (Städteforschung. Reihe A 50.) Köln 2000. 225–241.

³ The rise of the fiscal state in Europe c. 1200–1815, 1. publ. Szerk. Richard Bonney. Oxford 1999.; *Marjolein C. 't Hart*: The making of a bourgeois state. War, politics and finance during the Dutch revolt. Manchester 1993.; *Patrick K. O' Brien – Philip A. Hunt*: The Rise of a Fiscal State in England, 1485–1815. *Historical Research* 66. (1993) 129–176.; La fiscalità nell'economia europea secc. XIII–XVIII: Atti della „Trentanovesima settimana di studi”, 22–26 aprile 2007. Szerk. Simonetta Cavaciocchi. Firenze 2008. A Magyar Királysággal kapcsolatban legutóbb: KENYERES ISTVÁN A „fiscal-military state” és a Habsburg Monarchia a 16-17. században ?????

gadott politikai álláspont volt minden olyan államban, ahol kisebb vagy nagyobb mértékben központosított vagy abszolutista jellegű államigazgatást igyekeztek felépíteni.⁴ A kérdés a magyarországi belpolitikában kulcsfontosságú volt, amit azok az események is jeleznek, amelyek részben éppen az állami konfesszionalizáció előretörésének következtében jöttek létre. Az erősen felekezeti és rendi jellegű okok miatt kitört Bocskai-felkelés lezárásaként a bécsi béke többek között rendezte a két fél (magyar rendek és az uralkodó) közötti felekezeti vitát is. II. Ferdinánd uralkodásának kezdetén ugyan erős igény támadt az egyfelekezeti állam létrehozására, a Magyar Királyság esetében erre nem került sor. Ennek okai részben ahhoz a belpolitikai kompromisszumhoz kötődnek, amely a korszak egészének belpolitikai, a rendek és az állam/uralkodó közötti viszonyt hosszú távon rendezték.⁵

Jóllehet e kiegyezés éppen a felekezeti kérdés során megbillenni látszott, a két erdélyi fejedelem (Bethlen Gábor és I. Rákóczi György) támadásai megerősítették a magyarországi rendek korábbi helyzetét.

⁴ *Ernst Hinrichs*: Abschied vom Absolutismus. Eine Antwort auf Nicholas Henshall. In: *Der Absolutismus* i. m. 353–371.; *Vierhaus, R.*: Staaten i. m. 15–38. A Habsburg Monarchia országaiban végbement változásokról: *Joachim Bahlcke*: Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa. Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur. Stuttgart 1999.; *Jiří Mikulec*: Pobělohorská rekatolizace v Českých zemích. Státní pedagogické nakladatelství Praha 1992.; *Jiří Mikulec*: Praga w okresie kontryreformacji i władzy absolutnej (1620–1740). In: *Kraków i Praga dwie stolice Europy Srodkowej. Materialy międzynarodowej konferencji zorganizowanej w dniach 1–2 czerwca 2000*. Szerk. Mark Purchla. Kraków 2002. 77–87.; *Tomáš Sterneček*: Obnovování českobudějovické městské rady za třicetileté války. *Jihočeský Sborník Historický* 74. (2005) 104–150.; *Josef Hrdlička*: Die (Re-)Katholisierung lokaler Amtsträger in Böhmen. Konfession oder Disziplin? In: *Staatsmacht und Seelenheil* i. m. 357–366.; *Jiří Mikulec*: Die staatlichen Behörden und das Problem der konfessionellen Emigration aus Böhmen nach dem Jahr 1620. In: *Glaubensflüchtlinge. Ursachen, Formen und Auswirkungen frühneuzeitlicher Konfessionsmigration in Europa*. Münster–Hamburg–Berlin–London 2008. 165–186.; *Olga Fejtová*: Rekatolizace na Novém Městě Pražském v době pobělohorské. „Já pevně věřím a vyznávám...”. Praha 2012.

⁵ *Pálffy Géza*: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Budapest 2015.

Az 1622. évi soproni országgyűlés és a linzi béke ugyanis helyrebillentette e mérleg nyelvét, és a magyarországi reformált egyházak látványosan megerősödve kerültek ki a küzdelemből.⁶ Ezzel szemben az osztrák tartományokban (főként Alsó- és Felső-Ausztriában valamint Stájerországban) már a század első negyedétől igen erős, az erőszakos kitelepítésektől és áttérítésektől sem mentes ellenreformáció vette kezdetét. Általános tendenciának tekinthető, hogy a monarchián belül közvetlenebb módon kormányzott tartományokban (tekinthetjük a monarchia törzstartományainak is) egységesen kiadott rendelkezések szerint 1624-ben és 1627-ben a római katolikusokon kívül megtiltották minden más felekezet számára azt, hogy e tartományokban élhessenek. A rendelkezések értelmében az alsó-ausztriai evangélikus és református lakosságnak éppen úgy konvertálnia vagy távoznia kellett, mint a Cseh Királyságban élő reformált vallásúaknak vagy utraquistáknak.⁷ A kényszerrel kitelepített lakosság egy része a né-

⁶ *Péter Katalin*: The struggle for Protestant religious liberty at the 1646-47 Diet in Hungary. In: Crown, church and estates. Central European politics in the sixteenth and seventeenth centuries. Szerk. Robert John Weston Evans – Trevor V. Thomas. London 1994. 261–268.; *Pálffy Géza*: Ewige Verlierer oder auch ewige Gewinner? Aufstände und Unruhen im frühneuzeitlichen Ungarn. In: Die Stimme der ewigen Verlierer? Aufstände, Revolten und Revolutionen in den österreichischen Ländern (ca. 1450–1815). Vorträge der Jahrestagung des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung (Wien, 18.–20. Mai 2011) Szerk. Peter Rauscher – Martin Scheutz. (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Erg. Bd. 61.) Wien–München 2013. 151–175.; *Pálffy Géza*: A Bethlen-kutatás egy alig vizsgált kérdéséről: a magyar királyi rendek és az erdélyi fejedelem (1619–1622). In: Bethlen Gábor képmása. Szerk. Papp Klára – Balogh Judit. (Speculum Historiae Debreceniense, 15.) Debrecen 2013. 139–158.; *Dominkovits Péter – H. Németh István*: Bethlen Gábor 1619–1621. évi hadjárata és Sopron. In: Bethlen Gábor és kora. Katalógus a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Hajdú-Bihar Megyei Levéltára és Győr–Moson–Sopron Megyei Levéltár Soproni Levéltára közös kiállításáról. Szerk. Ólmosi Zoltán. Budapest 2013. 36–48.

⁷ *Arno Herzig*: Der Zwang zum wahren Glauben. Rekatholisierung vom 16. bis zum 18. Jahrhundert. Göttingen 2000.; *Jörg Deventer*: Gegenreformation in Schlesien. Die habsburgische Rekatholisierungspolitik in Glogau und Schwednitz 1526–1707. Köln–Wien 2003.; *Johannes Kunisch*: Staatsräson und Konfessionalisierung als Faktoren absolutistischer Gesetzgebung. Das Beispiel Böhmen (1627). In: Gesetz und Gesetzgebung im Europa der frühen Neuzeit. Szerk. Barbara–Klippel Dölemeyer. (Zeitschrift für historische Forschung,

met, más részük a Magyar Királyság németnyelvű városaiba (Sopron, Pozsony, Modor, Bazin, Szentgyörgy) vándorolt ki.⁸ A reformáltak migrációja ellen a magyarországi hivatalok és főként Pázmány Péter, illetve Esterházy Miklós igyekezett fellépni, de lényeges eredményeket ekkor még nem érhettek el.⁹

A Habsburg Monarchia törzstartományaiban tapasztalható valáspolitika a Magyar Királyságban békésebb eszközöket igyekezett igénybe venni: a szabad királyi és földesúri mezővárosokba egyre-másra települtek a főként jezsuiták által irányított tanintézmények és velük együtt rendházaik.¹⁰ A magyarországi rekatolizáció a Pázmány nevével fémjelzett utat folytatta, ami a lassú, de állami eszközökkel is támogatott térítést tartotta legfontosabb eszközének.¹¹ A főnemesek áttérése a Bethlen hadjáratait követő időszakban folytatódott, a nyugat-dunántúli nagybirtokosok mindegyike áttért a katolikus hitre, a felső-magyarországi régióban pedig szintén hasonló

Beiheft, 22.) Berlin 1998. 131–156.; *Mikulec, J.*: Pobělohorská rekatolizace i. m.; *Mikulec, J.*: Praga w okresie kontrreformacji i. m.; Jiří Mikulec: 31. 7. 1627. Rekatolizace šlechty v Čechách. Cíje to země, toho je i náboženství. Praha 2005.; *Mikulec, J.*: Die staatlichen Behörden i. m.

⁸ *Walter Brunner*: Westungarn als Zuflucht steirischer Glaubensflüchtlinge. In: Reformation und Gegenreformation im Pannonischen Raum. Referate der 13. Schlaininger Gespräche 1993 „Reformation und Katholische Reaktion im Österreichisch-Ungarischen Grenzraum“ und der 14. Schlaininger Gespräche 1994 „Gegenreformation und Katholische Restauration“. Szerk. Gustav Reingrabner. (Schlaininger Gespräche, 13–14.) Eisenstadt 1999. 107–129.

⁹ Österreichisches Staatsarchiv (a továbbiakban: ÖStA), Finanz- und Hofkammerarchiv Hoffinanz Ungarn (a továbbiakban: HKA HFU) RN 127. 1625. April fol. 134–135.

¹⁰ *Molnár Antal*. Mezőváros és katolicizmus. Budapest 2005.; *Molnár Antal*: Lehetetlen küldetés? Budapest 2009.

¹¹ *Frankl [Fraknói] Vilmos*: Pázmány Péter és kora. Pest 1868–1872. 2. köt. 40–55., 233–249., 372–379.; *Bitskey István*: A reformáció kezdetei Nyugat-Magyarországon. In: Emlékkönyv ifj. Barta János 70. születésnapjára. Szerk. Papp Imre et al. Debrecen 2010. 93–102.; *Bitskey István*: Pázmány Péter felső-magyarországi missziója. In: Pázmány Péter és kora. Szerk. Hargittay Emil. Piliscsaba 2001. 71–80.; *Tusor Péter*: A pápai diplomácia javaslatai 1639-ben a Szentszék részvételére a magyarországi katolikus restaurációban. In: Ráday Gyűjtemény Évkönyve 9. (1999) 19–38.; *Tusor Péter*: A katolikus felekezet-szervezés problémái az 1630–1640-es évek fordulóján. In: Mezőváros, reformáció és irodalom, 16–18. század. Szerk. Szabó András. Budapest 2005. 123–138.

jelenségekre figyelhetünk fel.¹² A főnemeseken túl elsődlegesen a magyarországi állami hivatalokban kezdtek erőszakosabb eszközökkel rekatolizációt végrehajtani. A 17. század első negyedétől elsőként az Alsó-ausztriai Kamara által irányított bányavárosok bányatisztviselőinél figyelhetjük meg, hogy az előírások szerint lehetőleg csak katolikusokat vettek fel.¹³ Az ezt követő években a magyarországi hivatalokban dolgozó, állami tisztviselők közé (harmincadosok, postamesterek stb.) szintén csak katolikusokat igyekeztek felvenni. A konvertált értelmiségiek (főként lelkészek) számára részben alapítványt hoztak létre, ahonnan kegydíjban részesültek, részben pedig éppen ők nyerték el ezeket a hivatalokat, így a forrásokban elég sűrűn találkozunk volt lelkészekkel, akik konvertálásuk fejében harmincadosi vagy postamesteri állást nyertek el.¹⁴

A katolikus megújulás folyamatának politikai hátterében jelentős momentumként számolhatjuk el a linzi béke vallásügyi pontjait, melyekben a vallásválasztást nem a földesúrhoz kötik, hanem egyéni döntés eredményeként ismerik el.¹⁵ Hasonlóan fontos – ha nem fontosabb – eredmények voltak az (ekkor még) közös katolikus-református érdekeket érvényesítő országgyűlési végzések (1647:78., 81–82.,

¹² *Fazekas István*: Adalékok a fraknoi grófság és a kismartoni uradalom rekatolizációjához. In: A Ráday Gyűjtemény Évkönyve 7. (1994) 126–145.; *Fazekas István*: Die Rekatholisierung Ádám Batthyánys im Jahr 1629. In: Reformation und Gegenreformation i. m. 297–304.; *Fazekasné Toma Katalin*: Gróf Nádasdy Ferenc politikusi pályaképe (1655–1666). PhD disszertáció ELTE BTK, Budapest 2006. 36–37., 55–60.; *Tusor Péter*: Lippay György egri püspök (1637–1642) jelentése Felső-Magyarország vallási helyzetéről (Archivio Santacroce). In: Levéltári Közlemények 73. (2002) 200–242., 206., 209–210.; *Tusor Péter*: Forgách Zsigmond katolizálása. In: *Eruditio, virtus et constantia*. Szerk. Imre Mihály et al. Debrecen 2011. 640–646.

¹³ A kezdeményezést már Rudolf uralkodásakor fellelhetjük: ÖStA, HKA, Ungarisches Münz- und Bergwesen (a továbbiakban: MuBwU) RN 8. 1602. fol. 172–189. A katolikus bányatisztek előnyben részesítésére lásd: Uo. RN 10. 1618. fol. 52–65., 112–116., RN 11. 1623. fol. 271–273., RN 11. 1625. fol. 246–257., RN 11. 1626. fol. 138–141, 295., 615.

¹⁴ ÖStA, HKA HFU RN 142. 1630. Juli fol. 144–157., RN 196. 1655. Juli fol. 44. Vö.: *Bahlcke, J.*: Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa i. m.; *Hrdlička J.*: Die (Re-)Katholisierung i. m.

¹⁵ *Szilágyi Sándor*: A linzi béke okirattára. Budapest 1885.

1649:18–19., 95.), amelyek biztosították a többi felekezet bejutását az addig heterogén evangélikus városokba is.¹⁶ Az 1655., 1559. és 1662. évi országgyűléseken a protestáns rendek a vallásgyakorlat terén egyre nagyobb sérelmeikről tudtak csak beszámolni, miután egyre-másra veszítették el templomaikat, illetve akadályozták őket vallásgyakorlatukban. I. Lipót egyházpolitikája, amiben a magyarországi katolikus egyház vezetőjeként Lippay György hathatós segítséget nyújtott, ezt a tendenciát még inkább megerősítette. A linzi béke vallásügyi pontjai ugyanis a konvertált nagybirtokos családok (Nádasdy, Rákóczy stb.) fellépésével és az addig szinte teljesen evangélikus vagy református községek katolizálásával negligálta a vallásügyi rendelkezésnek az egyénhez kötődő előírásait. Az 1662. évi országgyűlés végül a protestáns rendek távozásával és a törvénycikkek tömeges visszaküldésével zárult.¹⁷

A magyarországi belpolitikai élet alapját jelentő kompromisszum tehát a Bocskai-felkelés, valamint a Bethlen Gábor és I. Rákóczi György által vezetett hadjáratok idején tapasztalható jelenségeket mutatta. Ezt elsődlegesen a valláspolitikai, de egyben az Erdélyi Fejedelemségben, illetve a Magyar Királyságban zajló hadjáratok következtében a katonaság beszállásolása és az emiatt elszenvedett károk okozták. Amíg azonban a felsorolt három új kompromisszum viszonylag hamar (1606–1608, 1622, 1645) rendeződött, és a rendek illetve az uralkodó közötti belpolitikai egyensúly helyreigazításokkal ugyan, de helyreállt, az 1660-as évek időszakában az ekkorra I. Lipót környezetét alkotó és az új uralkodó embereiből álló új politikai generáció szeme előtt kizárólag az állam hatékony működtetésének

¹⁶ Wick Béla: Kassa története és műemlékei. Kassa 1941. 13–15.; Bessenyei József: A szabad királyi városok jogainak csorbítása. Történelmi Szemle 33. (1991) 255–263.; Tusor Péter: Nemesi és polgári érdekérvényesítési törekvések a katolikusok és reformátusok kassai recepta reliquiájává válásában. (A Magyar Tanács és a vallásügy 1648-ban). Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 10. (1998): 1–2. 5–26.

¹⁷ Fabó András: Az 1662-diki országgyűlés. Budapest 1873.; Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformációtól kezdve. Budapest 1881–1897. 2. köt. 186–267.

kérdése lebegett.¹⁸ A bécsi kormányzat megváltozott politikai rendszerével egy alapvetően megváltozott magyar politikai elit tárgyalt, amelyik már nem a 17. század első negyedében született generáció volt, amelyik számára ez a kompromisszum és az ebből adódó politikai játékszabályok maguktól értetődőek és megismételhetők voltak. Két évvel a szakadáshoz vezető 1662. évi országgyűlést követően Zrínyi Miklós már nem élt, Lippay György, a katolikus párt egyértelmű vezetője pedig elvesztette befolyását a bécsi kormányzat legbelső régióiban, amit a vasvári békét követő magyarországi politikai bénultság is jól mutat.¹⁹

A teljes politikai fordulatot és a bécsi kormányzat sikerét abban, hogy új legalább az államigazgatás felső és valamelyest a középső szintjén új alapokra helyezze a Habsburg Monarchia és a Magyar Királyság teljesítette ki a Wesselényi-összeesküvést követő időszak. Az összeesküvést követő fegyveres hegyaljai-felkelés szintén egyedinek tekinthető az addigi magyarországi belpolitikai élet eszközrendszerében, mivel nem Erdélyből vagy a Partiumból kiinduló, jelentős haderővel rendelkező felkelésre még nem került sor a magyarországi rendi érdekek védelmében. A tiszavidéki felkelés a rendi és felekezeti sérelmeket kihasználva eleinte gyorsan megtalálta társadalmi bázisát az elégedetlen köznemesi tömegekben, de szervezetlensége és vezető

¹⁸ R. Várkonyi Ágnes: A Wesselényi szervezkedés történetéhez, 1661–1674. In: Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére. Szerk. Fodor Pál et al. (Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek 2.) Budapest 2002. 423–460.; Várkonyi Gábor. A magyar politikai elit generációi az országgyűlési időszakában, 1663–1703. In: Rendszerváltás(ok) Magyarországon. Szerk. Gerhard Péter et al. (Antall József Baráti Társaság évkönyvei 26.) Budapest 2010. 33–41. Az I. Lipót mellett működött politikai körökről és tagozódásáról lásd Stefan Sienell alapvető monográfiáját: *Stefan Sienell: Die Geheime Konferenz unter Kaiser Leopold I. Personelle Strukturen und Methoden zur politischen Entscheidungsfindung am Wiener Hof.* Frankfurt am Main 2001.

¹⁹ Tusor Péter: „Írom kegyelmednek, mint igaz magyar igaz magyarnak”. Lippay György veszprémi és egri püspök, esztergomi érsek levelei magyar arisztokratákhoz, nemesekhez (1635–1665) (Collectanea Studiorum et Textuum; I/1.) Budapest 2015.; Tusor Péter: A primás, a bán és a bécsi udvar (1663–1664). *Történelmi Szemle* 57 (2015) 219–249.

hiányában a magukhoz térő királyi csapatok hamar leverték.²⁰ A felkelés leverését követő büntetés szintén egyedülálló a 16–17. századi magyarországi politikában, de egyben alkalmat nyújtott ahhoz, hogy a bécsi kormányzat megkötöttség nélkül hajthassa végre reformterveit. A Magyar Királyság esetében eleinte rendkívül nagy adókat róttak ki, majd azokat a felkelésektől való félelem miatt csökkentették. Az adókvetés módjában mindenesetre gyökeres változásokra került sor. A repartitio alapján kivetett adók esetében ugyanis az országgyűlés jóváhagyása nélkül szedtek állami adót a katonaság ellátásának biztosítása végett. Ezen túl az adóösszegek csökkentése miatt kiesett jövedelmeket az accisával, azaz az alapvető élelmiszerekre kivetett fogalmi adóval igyekeztek pótolni.²¹

A Gubernium létrehozásával egy a központi szervekhez jobban kötött hivatallal igyekeztek a rendi kormányzás helyett egy új rendszert felállítani. A Gubernium legfontosabb jellegzetessége az volt, hogy létrehozásával igyekeztek az igazgatást és az igazságszolgáltatást kettéválasztani, de az országban uralkodó állapotok miatt lényeges szerepet a Gubernium nem játszhatott, csupán közvetítőként szolgált a központi kormánysszervek és a vármegyék között. Az új igazgatási szerv első feladatai között mindenesetre szerepelt az ország rekatoлизálásának elrendelése, a római katolikus egyház elsődlegességének visszaállítása. A leleplezett összeesküvés és felkelés után ugyanis a legradikálisabb lépések éppen a felekezetek terén nyilvánult meg. Az evangélikus és református templomokat minden esetben elkobozták és átadták a katolikus egyháznak.²² Az intézkedésekhez a helyi

²⁰ *Benczédi László*: Az 1670. évi tiszavidéki felkelés és társadalmi háttere. Századok 109. (1975) 509–550.

²¹ *Nagy István*: A magyar kamara adóigazgatási tevékenysége a XVI–XVII. században. Levéltári Közlemények 66. (1995) 29–51.

²² *Rácz Károly*: A pozsonyi vértörvényszék áldozatai 1674-ben. Lugos, 1889.; *Benczédi László*: A prédikátorperек történeti háttere. Theológiai Szemle 17. (1975) 199–206, 264–267.; *Benczédi László*: A Habsburg-abszolutizmus indítékai és megvalósulása az 1670-es évek Magyarországon. Történelmi Szemle 21. (1978) 335–356.; *Benczédi László*: Rendiség, abszolutizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon (1664–1685) (Értekezések a történe-

katonaság szolgáltatta az erőt: a prédikátorok felkutatásáról és elfogásáról a katonaság gondoskodott, a templomfoglalással megbízott kamarai és egyházi tisztviselők mellé kirendelt karhatalmat a térségben állomásozó idegen katonaság biztosította. A protestáns lelkészeket mindenhol igyekeztek eltávolítani, a városok nem katolikus (akatolikus) lakossága így kiszorult a belvárosból és hol magánházakban (mint a híres soproni Eggenberg-ház), hol fából épített külvárosi telkeken álló templomokban kellett hitéletüket végezniük. A lelkészeket súlyos atrocitások érték, többeket vádoltak meg a hírhedt pozsonyi véstörvényszéken.²³

A bevezetett intézkedések egyrészt vallási polgárháborúhoz²⁴ vezettek, a belpolitikai élet addigi kompromisszumokra épülő biztonsága felborult, a régi játékszabályok immáron nem működtek. A Habsburg kormányzat által bevezetett intézkedések ugyan igen gyorsak és hatékonyak voltak – főként a katolikus egyház intézményeinek helyreállításában és az intézményrendszer alapjait jelentő birtokok és épületek átvételében –, de az adóterhek megnövekedése és a felekezeti viszonyok gyökeres átalakítása miatt a magyarországi politikában gyors ellenhatásokhoz vezetett. A részben Erdélyből, részben pedig 1677-től a francia politika által támogatva a kuruc mozgalmak

ti tudományok köréből 91.) Budapest 1980. 53–57., 68–74.; S. Varga Katalin: Az 1674-es gályarabper jegyzőkönyve. Textus és értelmezés. Budapest 2008. Scheutz, "Compromise and Shake Hands."

²³ Payr Sándor: A soproni evangélikus egyházközség története. A reformáció kezdetétől az 1681. évi soproni országgyűlésig. Sopron 1917. 425–479.; Péter Katalin: A magyarországi protestáns prédikátorok és tanítók ellen indított per 1674-ben. In: Péter Katalin: Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból. (A Ráday Gyűjtemény Tanulmányai 8.) Budapest 1995. 200–210.; Georg B. Michels: Az 1674. évi prédikátorper történetéhez. Történelmi Szemle 55. (2013) 55–78.; Mihalik Béla Vilmos: A Szepesi Kamara szerepe az 1670–1674 közötti felső-magyarországi rekatolizációban. Fons 17. (2010) 255–320.; Peter Kónya: Prešov, Bardejov a Sabinov. Počas protireformácie a protihabsburských povstaní (1670–1711). (Acta Collegii Evangelici Prešovensis 6.) Prešov 2000.

²⁴ Mihalik Béla Vilmos: 'Campus ad fidei catholicae inseminationem' Katolikus megújulás az egri egyházmegyében a 17. század utolsó harmadában. Doktori disszertáció, ELTE BTK. Budapest 2013. 12., 93.

mind jobban megerősödtek és kiszélesedtek. Mindeközben bebizonyosodott, hogy az adott körülmények között az újonnan létrehozott közigazgatási struktúra sem vált be. A Gubernium nem tudott a Habsburg kormányzat eszköze lenni sem abban, hogy a vármegegyék befolyását csökkentse az ország belpolitikai életében, sem pedig abban, hogy az igazságszolgáltatás terén, az országban elszállásolt katonaság és polgári lakosság közötti viszony egyengetésében, a repartitioval és katonai elszállásolással kapcsolatos panaszok kivizsgálásában és a szorosan vett közigazgatás feladatainak ellátásában hatékonyan működjön közre. (Csak megjegyzésként említjük meg, hogy a Rákóczi-szabadságharcot követően a Magyar Királyi Helytartótanács mindezen feladatokat el tudta látni.) A kuruc mozgalmaknak új lendületet adott a lengyel-francia-erdélyi-kuruc szerződés megkötése Varsóban 1677. május 27-én. A francia pénzen részben Lengyelországban, részben Erdélyben toborzott csapatok betörték a Magyar Királyság területére. A fiatal Thököly Imre személyében egyben meghatározó vezetőt is kapott a mozgalom. A több mint 10 000 főre nőtt kuruc seregek Felső-Magyarországot követően egészen a nyugati határszélig hatoltak be az ország felső szegélyébe. Két évvel később pedig már az oszmánok is felismerték, hogy Thökölyt felhasználhatják saját céljaikra is, és mind politikai, mind pedig katonai értelemben jelentős segítséget kapott a szultántól a kuruc sereg. Ugyanekkor nymwegeni békét követően megerősödött Francia Királyság is mind aktívabban avatkozott be a Habsburg érdekszférába tartozó tartományok (Elzász) esetében.

Az 1670-et követő időszak a belpolitikai és katonai területen kívül a pénzügyigazgatásban sem teljesítette be azokat a reményeket, amikkel azt létrehozták. Annak ellenére, hogy a bevezetett adórendeletek és az adózás új módja sokkal nagyobb terhet rakott a magyarországi adózó népességre, a kezdeti kemény kézzel elrendelt adórendeleteket sem lehetett végrehajtani. Előbb a korábban elrendelt adóösszeget a felére csökkentették, majd miután ezen összegű repartititót sem le-

hetett behajtani, ezért a portánként kivetett összeget 1673. január 1-én 60 forintról 28 forintra mérsékelték. Ez az adókvetés maradt 1678-ig, amikor az összeget a kuruc mozgalom hatására 170 000 Ft-ra szállították le, amely összegbe bele kellett számítani az accisát is. Az adócsökkentést szabályozó 1678. június 9-i rendelet egyben (tapasztalva a Thököly által átvett kuruc seregek sikereit) általános amnesztiát is hirdetett a felkelés résztvevőinek, ha két hónap leforgása alatt visszatérnek a Habsburg uralkodó hűségére.²⁵

Ebben a belpolitikai helyzetben került sor az 1681. évi soproni országgyűlés összehívására. A bécsi kormányzat részéről a fő ok valóban a kompromisszumkeresés volt, egyben a védelmi rendszer helyreállításának az igénye is. A Sopron városába összehívott 1681. évi országgyűlés így még inkább a kiegyezés jegyében kezdődött meg, mint az 1622. évi. A rendek a kiegyezés feltételül a rendi berendezkedés helyreállítását, azaz a nádori tisztség ismételt betöltését, az új hivatalok eltörlését, a bevezetett addig ismeretlen adók megszüntetését, a német katonaság kivonását, és a magyarországi védelmi rendszernek ismételten magyarországi katonasággal történő feltöltését, a felkelések és a Wesselényi-összeesküvésben részt vettek számára a közkegyelem biztosítását és ezzel összefüggésben az elkobozott birtokok visszaadását követelték. A legnagyobb figyelmet kiváltó és a kiegyezést leginkább akadályozó kérdéskör a római katolikus egyház restaurációja volt, hiszen az elért eredményeket érthető módon a katolikus klérus nem volt hajlandó feladni, a katolikus egyház egyeduralmát agával hozó új politikát viszont a rendek nem voltak hajlandóak elfogadni. Az uralkodó és a Titkos Konferencia tanácsosai és legfelsőbb tanácsadói azonban felismerték, hogy a magyarországi belpolitikai helyzet elégséges rendezése miatt meg kell hozni a szükséges kompromisszumokat. Ebben főként Emerich Sinelli, egy komáromi mészáros fiából 1681 tavaszán bécsi püspökké lett kapucinus szerzetes járt az élen, akinek a befolyását jól jelzi, hogy a kegyvesztett

²⁵ Nagy I.: A magyar kamara adóigazgatási i. m. 48.

Lobkowitz herceg mellett egyedül őt tekinthetjük I. Lipót egyedüli barátjának.²⁶

Az egyházpolitikai kérdések azonban a várospolitikában is az egyik legneuralgikusabb problémák közé tartoztak. A 17. század utolsó harmada a magyarországi várospolitika fordulópontját jelentette. A Wesselényi-összeesküvés felszámolását követően a városok felett uralkodói/állami ellenőrzés kezdett megvalósulni, köztük a már bemutatott egyházpolitikai intézkedésekkel. Mindezek részben a városok önkormányzati jogainak, részben a helyi protestáns egyházak működésének visszaszorítását célozta. Ettől az időszaktól kezdve az állam folyamatos ellenőrzést gyakorolt minden egyes szabad királyi városban. Az állami kontroll az addig érintetlennek tűnő belső önkormányzatot igyekezett átalakítani, annak működését befolyásolni. A beavatkozás fő célja az volt, hogy a városi tanács belső összetételét központi elvek alapján befolyásolják, a városi gazdálkodást felülvizsgálják és (ha erre szükség volt) megreformálják.

A 17. század utolsó harmadában bevezetett intézkedések az európai államokban már nem voltak ismeretlenek, de mintaként az osztrák tartományokban követett ideológia és módszerek álltak rendelkezésre, amiket először, 1671-et követően esetenként, majd 1690 után egységesen, minden egyes szabad királyi városban bevezettek. Az osztrák tartományokhoz hasonlóan a Magyar Királyság szabad királyi városaiban is megjelentek a választási biztosok (Wahlkommissar), akiknek feladata a városok tisztújításainak befolyásolása, valamint a városi gazdálkodás ellenőrzése volt.²⁷ Utóbbi célt az indokolta,

²⁶ *Zsilinszky Mihály*: Az 1681-iki soproni országgyűlés történetéhez. Budapest 1883.; *Benczédi, L.*: Rendiség, abszolutizmus i. m. 99–102. Sinellire lásd Stefan Siennel alapvető feldolgozását: *Siennel S.*: Die Geheime Konferenz i. m. 175–176.

²⁷ Otto Brunner: Städtische Selbstregierung und neuzeitlicher Verwaltungss-taat in Österreich. *Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht* 6. (1955) 221–249.; *Karl Gutkas*: Das Städtewesen der österreichischen Donauländer und der Steiermark im 14. Jahrhundert. In: *Stadt und Stadtherr im 14. Jahrhundert, Entwicklungen und Funktionen*. Szerk. Wilhelm Rausch. (Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas 2.) Linz/Donau 1972. 229–245., 234–

hogy a városok adófizetési képessége igen alacsonnyá vált.²⁸ A biztosoknak katolikus tisztviselőket kellett hatalomra juttatniuk, valamint részletes, szinte mindenre kiterjedő vizsgálatot kellett készíteniük a városokról. Egyrészt ellenőrizniük kellett a városi számadáskönyveket, másrészt meg kellett ismerniük a városok általános állapotát. A vizsgálatok nyomán megkezdődött azoknak a közigazgatási változásoknak a sora, amelyek lényegében a 18. század közepéig elhúzódtak.²⁹ A városi gazdálkodás jobbítását, átláthatóságát mozdította volna elő, hogy az új városvezetés kiválasztásában kiemelt hangsúlyt kapott a katolikus felekezethez tartozás mellett a jogi és közigazgatási ismeretek megléte is! A kirendelt kamarai biztosok ettől kezdve a városok vezető elitjébe legalább fele részben katolikusokat választ-

237.; *Franz Baltzarek*: Die Stadtordnung des Ferdinands I. und die städtische Autonomie im 16. Jahrhundert, In: *Wien an der Schwelle der Neuzeit*. Szerk. Franz Baltzarek et al. Wien 1974. 31–43.; *Martin Scheutz*., Kammergut und/oder eigener Stand? Landesfürstliche Städte/Märkte und der „Zugriff“ der Gegenreformation. In: *Staatsmacht und Seelenheil. Gegenreformation und Geheimprotestantismus in der Habsburgermonarchie*. Szerk. Rudolf Leeb et al. (Veröffentlichungen Des Instituts Für Österreichische Geschichtsforschung 47.) Wien 2006. 309–337.; *Martin Scheutz*: Compromise and Shake Hands. The Town Council, Authority and Urban Stability in Eighteenth-century Austrian Small Towns. *Urban History* 34. (2006) 51–63.; *Thomas A. Brady*: *Turning Swiss. Cities and Empire, 1450–1550* Cambridge 1985.; *Klaus Gerteis*: *Die deutschen Städte in der frühen Neuzeit. Zur Vorgeschichte der „bürgerlichen Welt“*. Darmstadt 1986.; *Nicolas Rügge*: *Im Dienst von Stadt und Staat. Der Rat der Stadt Herford und die preußische Zentralverwaltung im 18. Jahrhundert*. Göttingen 2000.; *Mathieu Marraud*: *De la ville à l'État, la bourgeoisie parisienne, XVIIe–XVIIIe siècle*. Paris 2009.

²⁸ Quarthal, Franz: *Landstände und landständisches Steuerwesen in Schwäbisch-Österreich*. Stuttgart, 1980. (Schriften zur südwestdeutschen Landeskunde 16.) 117–219.; Pühringer, Andrea. *Contributionale, Oeconomicum Und Politicum : Die Finanzen Der Landesfürstlichen Städte Nieder- Und Oberösterreichs in Der Frühneuzeit / Andrea Pühringer*. Wien: Verl. für Geschichte und Politik, 2002. 54–60.; Winkelbauer, Thomas: *1522–1699. Ständefreiheit und Fürstenmacht ; Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter*. Wien, (Österreichische Geschichte) 2003. 1. köt. 123–173. A magyarországi folyamatokra lásd: *H. Németh István*: *Várospolitikai új utakon.: Az abszolutista jellegű várospolitikai jellemzői a Magyar Királyságban a 17–18. század fordulóján*. *Urbs* 7. (2012) 283–308.

²⁹ *H. Németh István*: *Állam és városok. A szakszerűsödés felé vezető első lépések a városi igazgatásban, 1670–1733. (megjelenés előtt)*

tattak,³⁰ valamint a legfontosabb, bizalmi posztokra (a város vezetői és a jegyző) szintén a biztosok által kiválasztott emberek kerültek. Megváltozott a vezető tisztviselők és testületek legitimitása is, mivel míg azt korábban magától a választó polgárságtól nyerte el, addig az új hivatalviselőket a 17. század utolsó harmadától az uralkodó személyét képviselő biztos iktatta be, vagyis a tisztviselők az ő kezétől nyerték el legitimitásukat.³¹

A választóbiztosok tevékenységének egyik súlypontja a városok politikai elitjének kiválasztása volt. Az uralkodói parancslevél szerint a katolikus felekezethez tartozás mellett a kiválasztandó városi tisztviselőnek birtokkal (benepossessionatus) és képzettséggel (qualificatus) kellett rendelkeznie.³² Annak ellenére azonban, hogy a 17. században sorra jöttek létre a katolikus intézmények, a szabad királyi városokban ekkor még nem jött létre az a katolikus réteg, amelyik társadalmi állásánál, gazdasági befolyásánál és képzettségénél fogva méltó utóda lett volna a képzett, vagyonos evangélikus elitnek. A gyors váltásokkal járó sietség miatt sokszor nem megfelelő képzettségű és társadalmi állású személy került igen jelentős városi tisztség-

³⁰ Lásd erre még: *Viliam Čičaj*: Sloboda alebo tolerancia. Konfesionálne spoluzitie v uhorských slobodných kráľovských mestách. In: *Město v převratech konfessionalizace v 15. až 18. století : stati a rozšířené příspěvky z 31. vědecké konference Archivu hlavního města Prahy, uspořádané ve spolupráci s Historickým ústavem Akademie věd ČR, v.v.i. a Institutem mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy ve dnech 9. a 10. října 20102 v Clam-Gallasově paláci v Praze.* Szerk. Olga Fejtová et al. Praha 2014. 425–433.

³¹ Az utasításokat lásd pl.: ÖStA HKA HFU RN 360. 1693. december fol. 365–372. 1690. december 15. A jelenségre lásd: *H. Németh István*: Pre-Modern State Urban Policy at a Turning Point in the Kingdom of Hungary: The Elections to the Town Council. In: *Urban Elections and Decision Making in Early Modern Europe, 1500-1800.* Szerk. Rudolf Schlögl–Jan Marco Sawilla. Cambridge 2009. 276–299.

³² „...necessarium valde et expediens iudicavimus, ut quandoquidem catholica orthodoxa per Dei gratium fides, magnum illic incrementum sumpsisse, frequentesque catholicae bene qualificatae, ad gerenda senatoria, et quaelibet alia inter vos consueta officia, idoneae personae inveniri comperiantur.” Archiv Mesta Košic (a továbbiakban: AMK) *Schwartzenbachiana* (a továbbiakban: Schw.) No. 9277. Bécs, 1674. december 16., No. 9332. Pozsony, 1675. június 19., No. 9405. Kassa, 1676. január 7., No. 9475. Bécs, 1677. december 24., No. 9476. Pozsony, 1677. január 2., No. 11008. Bécs, 1696. december 2.

be.³³ A szakszerű katolikus városvezetők hiányát többféle módon pótolták. Elsőként idegeneket választottak ki a városok élére. Olyan kamarai vagy katonai hivatalnokokról van szó, akik az adott városban teljesítettek szolgálatot. Így lettek egy-egy város polgármesterei vagy bírái vámosok, postamesterek vagy akár hadbírák. Ők idegenként, családi és gazdasági kapcsolatok nélkül vették át a városok vezetését. Az új tisztviselőknek általában még polgárjoguk sem volt, hanem azt csupán megválasztásukat követően szerezték meg.³⁴ Annak ellenére, hogy a magyarországi szabad királyi városokban igen gyakori volt a környékbéli nemesek városba költözése, sőt, a városi polgárjog felvétele,³⁵ az idegenként a város élére került személyek többség a belvárosban egyáltalán nem rendelkezett házbirtokkal, általában a városfalon kívül, a külvárosban volt házuk.³⁶ Sőt, előfordult az is, hogy a város területén semmilyen tulajdonnal nem rendelkeztek!³⁷

Az új városvezetők másik része szintén a városon kívülről érkezett, de részben családi, részben társadalmi-gazdasági összeköttetésekkel, így jelentős presztízzsel rendelkeztek. E „félíg idegen” sze-

³³ *Szűcs Jenő*: Das Städtewesen in Ungarn im XV–XVII. Jh. In: La Renaissance et la Réformation en Pologne et en Hongrie. 1450–1650. Szerk. Székely György–Fügedi Erik. (Studia historica Academiae scientiarum Hungaricae 53.) Budapest 1963. 97–164., 156.; *Anton Špiesz*: Slobodné kráľovské mestá na Slovensku v rokoch 1680–1780. Košice 1983. 29–46; *Anton Špiesz*: Der Wiener Hof und die Städte in Ungarn in den Jahren 1681–1780. In: Die Städte Mitteleuropas im 17. und 18. Jahrhundert. Szerk. Wilhelm Rausch. (Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas 5.) Linz (Donau) 1981. 83–95.; *Anton Špiesz*: Rekato-lizácia na Slovensku v mestách v rokoch 1681–1781. Historický Časopis 39. (1991) 588–612.; *Marie Marečková*: Politická autonomie a vnitřní samospráva východoslovenských svobodných kráľovských měst v 17. stolo-tí. Historický Časopis 41. (1993) 543–550.; *H. Németh I.*: Pre-Modern State i. m.

³⁴ *Paur Iván*: Csányi János magyar krónikája, 1670–1704. (Magyar Történelmi Tár 5.) Pest 1858. 23; *H. Németh István*: Az állam szolgálai vagy a város képviselői? A központosuló várospolitikai hatásai a soproni politikai elit átrendezésére. Soproni Szemle 61. (2007) 125–141., 133–134.

³⁵ *H. Németh István*: Polgár vagy nemes? A városok nemesi rendű lakosainak problematikája a felső-magyarországi városzövetség tevékenysége tükrében. Korall 9. (2002) 79–106., 88.

³⁶ Erre soproni példát lásd: *Házi Jenő*: Soproni polgárcsaládok, 1535–1848. Budapest 1982. No. 4429., 10710.

³⁷ *H. Németh István*: Hol laktak a város vezetői, avagy mire jó a soproni háztulajdonosok listája. Soproni Szemle 64. (2010) 88–96.

mélyek közül többen a környékbéli, a városokkal szoros gazdasági kapcsolatot tartó nagybirtokok tisztviselői közül kerültek ki. Sokan már korábban is állandóan a városban laktak, belvárosi háztulajdonnal rendelkeztek. Általában a városi nemesek (tehát nem polgári foglalkozást űző, nemesi családból származók) kategóriájába oszthatjuk őket,³⁸ akik az egykori gazdasági értelmiségiek körébe tartoztak. Erre a körre jellemző, hogy utódaik részben a városi vezetésben maradtak, részben állami szolgálatba álltak, vagy állami szolgálatban állóhoz mentek feleségül. Olyan katolikus polgárokkal, akik más megfelelő szakképzettséggel rendelkeztek csupán a 17. század utolsó két évtizedében találkozunk. Rajtuk kívül a városi tanácsba kerülhettek igen képzett konvertiták is. Jóllehet a 17. század végén kivételesnek számított, ha egy városvezető áttért, mégis találhatunk erre is példát.³⁹ A legismertebb eset a publicisztikájáról ismert Johann Weber volt, aki korábban Wesselényi Ferenc nádor orvosaként feltehetően kompromittálódhatott a kamara szemében.⁴⁰ Rokoni kapcsolataik városuk evangélikus elitjébe ágyazta be őket, de a korábbi jelentős befolyással rendelkező családok tagjai közül sok esetben egyedül az áttértek jutottak fontos városi tisztséghez. Ők hagyományaikat tekintve kiváló szakértelemmel bírtak, egyben rokoni kapcsolataikat tekintve bizton tekinthetjük őket a városi elit polgárság tagjainak.⁴¹

³⁸ H. Németh I.: Polgár vagy nemes i. m. 86–96; H. Németh István: Šľachta v mestách – prirodzený proces alebo negatívny jav? Forum historiae 2. (2008). <http://forumhistoriae.sk/documents/10180/39394/Nemeth.pdf> (letöltés: 2016. július 27.)

³⁹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) E 23 Magyar kamarai levéltár, Magyar Kamara regisztratórája, Litterae camerae Scepusiensis (a továbbiakban: E 23) 1676. január 25., 1676. május 16.

⁴⁰ *Bubryák Orsolya*: Egy polgári mecénás a 17. században. Weber János eperjesi főbíró (1612–1684). *Ars Hungarica* 31. (2003) 225–280.; *G. Etényi Nóra*: Államelmélet, politika és pamflet a 17. századi Európában. *Aetas* 17. (2002) 15–35.; *Hargittay Emil*: Zur Geschichte der deutschen Literatur in Ungarn: Johann Weber (1612–1684). *Berliner Beiträge zur Hungarologie* 6. (1994) 77–93.; *Hargittay Emil*: Gloria, fama, literatura. Universitas Kiadó, Budapest 2001. 82–96.

⁴¹ H. Németh István: Az állam szolgálja vagy a város képviselői? A központosuló várospolitika hatásai a soproni politikai elit átrendeződésére. *Soproni szemle* 61. (2007) 125–141.; H. Németh István: Venerable Senators or Municipal Bureaucrats? The Beginnings of the Transformation of the Eaststate of Burghers at

Az új katolikus városvezető elit mellett felerészben megmaradtak a régi evangélikus vezető polgárság tagjai is. Az evangélikus elit szakszerű, egyetemet járt polgárokból állt, akik mind a kamarai biztosok jelentései, mint pedig e réteg társadalomtörténeti elemzése igazolja. Egyben biztos szociális gyökerekkel rendelkeztek a városokon belül, mivel az evangélikus elit tagjait nagyon szoros rokonsági kapcsolatháló kötötte általában össze, az általuk birtokolt házakkal pedig szinte uralták a városok legelkelőbb utcáit.⁴² Kiemelkedő helyzetüket jelzi, hogy szinte mindegyikük nemesi ranggal is rendelkezett, közülük többen az udvari familiárisi (*familiaris aulicae*) címet is elnyerték, amit a 16–17. században főként hivatali, értelmiségi, gazdasági szolgálatokért adományoztak.⁴³ Ezek a jellemzők a 18. század első harmadára sem változtak meg, sőt, az egyetemi, főként a jogi végzettség aránya még nagyobb lett, és a nemesítések és rangemelések sem szűntek meg. Ez a tendencia azt sugallja, hogy a sikeres oszmán háború utáni konszolidációt követően olyan szakszerűsödő városvezetés kezdeteit figyelhetjük meg, amely immáron – a bécsi udvar igényei miatt is – a jogi és gazdasági ismeretek elvárásainak is megfelelt, és ehhez mértén a város mind „hivatalyszerűbb” irányítását tette lehetővé.⁴⁴

A fenti változások rányomták a bélyegüket az 1681-ben sorra került országgyűlésre is. A szabad királyi városok követeinek tevékenysége ugyanis ekkor nagy mértékben a vallási kérdések köré csoportosult. Az emiatt bekövetkezett változásokat később kívánjuk bemutatni. A felekezeti változások és a bécsi kormányzat magyarországi várospolitikája a követek személye esetében is megmutatkozott. A vallási vitákban korábban aktívan az ellenreformáció ellenében felszólaló városok követei között ugyanis az 1681. évi országgyűlésen legalább az egyik követ katolikus volt, de előfordult még olyan városok eseté-

the Turn of the Seventeenth and Eighteenth Centuries. Hungarian historical review 1. (2012) 49–78.

⁴² A biztosok jelentését lásd: MNL OL E 34 Magyar kamarai levéltár, Magyar Kamara regisztratúrája, *Protocollum diversarum relationum super restaurationibus lib. reg. civitatum* (a továbbiakban: E 34) pag. 246. A polgárok képzettségére: *H. Németh I.: Az állam szolgálói* i. m. 130.

⁴³ *Pálffy G.: A Magyar Királyság* i. m. ???

⁴⁴ *H. Németh I.: Az állam szolgálói* i. m.; *H. Németh I.: Pre-Modern State* i. m.

ben, amelyek ekkor még egyértelműen evangélikus többséggel bírtak, hogy mindkét követ a katolikusok közül került ki. Az összesen 49 főt magában foglaló negyedik rend követei közül összesen 30 katolikus felekezetű és mindössze 16 evangélikus és 3 kálvinista volt. Az erős evangélikus városvezető elittel rendelkező Kassa, Pozsony és Eperjes városai például csak katolikus követeket küldtek a diétára! A városok közül felső-magyarországiak, de különösen Lőcse esetében kimutatható, hogy a katolikusok kiküldése állami nyomásra valósult meg. A városba 1681. március 30-án érkezett királyi parancslevél és egyben meghívó még egyetlen szóval sem említette, hogy a követeknek katolikusoknak kell lenniük. Ennek ellenére a katolikusok közül két követet, míg az evangélikusokból egyet választottak meg, noha az uralkodó kifejezetten két követ küldését parancsolta meg. A kiállított megbízólevelek és az utasítás is három követnek szólt (Johann Fabricius, Daniel Weber, Samuel Breuer).⁴⁵ Feltehetően már a jelölés is annak a parancsnak a szellemében foganhatott, amelyre a lőcsei tanács és Johann Fabricius két egy időben kelt levélben kérdezett rá a szepesi kamarai adminisztrációnál. A kérdésből világosan kiderül, hogy a kamara utasítására katolikusokat kellett követnek választani, a lőcseiek kérdése mindössze az volt, hogy mindkettőnek annak kell-e lennie.⁴⁶ Caspar Hain lőcsei evangélikus krónikáiról is leírja ezt a történetet azzal kiegészítve, hogy a kamarai utasítás a katolikus követek kiválasztására a felső-magyarországi városok gyűlésén történt, ahol a kamarai adminisztrátor is részt vett.⁴⁷ Mindezekből világosan arra következtethetünk, hogy a kamara utasítására jelenhetett meg ennyi katolikus követ a soproni országgyűlésen, aminek a célja egyértelmű-

⁴⁵ Štátny archív v Prešove, Špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči, Magistrat Mesta Levoča, (a továbbiakban MML) XXI/10. Protocollum 1681. március 30. pag. 30–31.

⁴⁶ MML XXI/10. pag. 28–36.; MNL OL E 254 Szepesi kamarai levéltár, Szepesi Kamara (kassai adminisztráció) regisztratórája, Repraesentationes. informationes et instantiae 1681. április Nr. 38., 46. Az iratokra Mihálik Béla hívta fel a figyelmem, amit ez úton köszönök.

⁴⁷ *Hain Gáspár*: Hain Gáspár lőcsei krónikája. Szerk. Bal Jeromos et al. Lőcse 1910. 481.

en a városi szavazatok megnyerése volt, mégpedig egy olyan diétán (ahogy azt korábban kifejtettük), ahol az elsődleges feladat az ország konszolidációjának megteremtése, de az állam és a római katolikus egyház által korábban elért felekezeti változások terén elért eredmények megőrzése volt.

A városi követ kiválasztásának módja nem volt egyedi, mivel Johann Serpilius soproni követ naplójának fennmaradt másolatából tudjuk, hogy az összes vármegyében és szabad királyi városban a katolikusok ki akarták zárni a követválasztásból az evangélikusokat és reformátusokat. Ő maga is a lőcsei követek kiválasztását emelte ki, mint amit az egykori evangélikus világban mindenhol emlegettek, de a másik nézőszögből. Ő azt emelte ki, hogy a lőcseiek meg merték azt tenni – ami azután a többi város számára is követendő példa volt –, hogy a kijelölt katolikus követ mellett ragaszkodtak egy evangélikus követhozóhoz is. Így került sor arra, hogy az apostata Joannes Fabritius mellett az evangélikus Samuel Breuer is Sopronba utazott az országgyűlésre.⁴⁸ A soproni követek személye is így alakult ki, mintegy a városi tisztújításokon alkalmazott paritás elvét követve, vagyis fele arányban katolikus, fele arányban evangélikus követeket küldve a diétára. A választás során egyben betartották a majd egy évtizedes gyakorlatot, miszerint a választott község jelenlétében a katolikus és evangélikus tanácsosok külön-külön választottak követeket maguk közül. Katolikus részről Bartók János bírót, evangélikus részről Johann Serpiliust, valamint helyetteseit (Gregor Natl, Sigismundus Slatner) szavazták meg.⁴⁹

A követek kiválasztását ismerve csodálkozhatunk csak el azon, hogy a követutasítások nagy részében szó sem esik konkrétan a szabad felekezetválasztásról és egyáltalán a vallás témaköréről. A rendelkezésekre álló követutasítások (Lőcse, Modor) pontjai között szinte általánosan a szabad királyi városok belpolitikai, rendi és

⁴⁸ Evangélikus Országos Levéltár, IVe. 13/7. pag. 2-3.

⁴⁹ Uo. pag. 4-5.

gazdasági érdekei kerültek előtérbe. Minden esetben az első helyen az ország belpolitikai életének nyugalomba jutását és a békevágyat emelték ki, amit összekötöttek azzal a kívánsággal, hogy az ország rendi viszonyai álljanak vissza a régi állapotukba. Modor esetében egyedül itt említették meg, hogy az evangélikus polgárok számára biztosítsák az 1674-ben megszűnt üldözéseket. Ezt követően a rendi jogok visszaállítására vonatkozó pontok következnek: az új igazgatási rend eltörlését, a tárnoki szék működésének helyreállítását, Ezt követően a 17. századból ismert városi sérelmek következnek, mint a nemesek városba költözésével járó problémák, a püspöki székek a végrendeleti ügyekbe történő beavatkozása, a tűzérési eszközök szállításának, a beszállásolásoknak és az ingyenmunkának szokatlan terhe. A városi hagyományosan a követutasítások és a benyújtott sérelmi pontok között szerepelnek a polgárság kereskedelmi érdekeivel összefüggő pontok, mint a városi polgárok külső birtokainak adóssága, a modoriak marha- és borkereskedésével kapcsolatos érdekellentétek, a bel- és külkereskedelmi vámfizetés alóli mentesség figyelembe nem vétele miatti sérelmek. A lőcseiek esetében a követek dolga volt a bizonytalan helyzetű jezsuita birtokok és a Thurzó-hagyaték ügyében a város érdekeinek védelme. A követutasítások az új igazgatási gyakorlatból a tisztújítások kamarai ellenőrzésére és befolyásolására, azaz a libera electio megsértésére, valamint az új adónemek (repartitio és accisa) utalt. A követutasítások többi pontja a követek érdekérvényesítésével kapcsolatosak, azaz a megfelelő személyeknek történő ajándékok osztogatására, valamint a negyedik rendben belüli erős együttműködésre szólították fel a követeket.⁵⁰

E városok követutasításai azt sugallják, hogy az evangélikus érdekeket a tanácsuléseken tudatosan szorították háttérbe, és ezt Lőcse esetében szinte bizonyosra vehetjük, hiszen ott láthattuk, hogy a székesi kamarai adminisztráció igen magas szinten képviselte a katolikus

⁵⁰ Štátny archív v Bratislave, pracovisko Archív Modra, Magistrat Mesta Modra, Diaetalia instructiones No. 470.; MML XXI/10. Protocollum 1681. március 30. pag. 30–36.

érdekeket! Amíg a lőcsei jegyzőkönyvből igen lakonikus információkkal rendelkezünk, Modor esetében pedig semmilyen adat nem áll rendelkezésre arról, hogy a követutasítás milyen körülmények között keletkezett, addig Sopron esetében tudjuk, hogy a követutasítás azon pontjait illetően, amelyek elsődlegesen az evangélikus érdekeket képviselték, nagy vita volt. A soproni városházán lefolytatott tanácskozásról írt feljegyzéseket felhasználva prognosztizálhatjuk, hogy a többi szabad királyi városban is hasonló alukra kerülhetett sor, és a helyi evangélikus tanácsosok érdekérvényesítő-képességén, illetve a katolikus tanácsosok városhoz fűződő lojalitásán múlt az, hogy az evangélikus érdekek milyen mértékben kerültek be a követutasításaiba, valamint a városok által az uralkodónak benyújtott kérelmek pontjai közé. Serpilius leírása alapján az evangélikus tanácsosok élükön magával Serpiliusszal nagyon keményen képviselték az érdekeiket, noha Mathias Preiner katolikus tanácsos saját kezűleg kívánta összeírni a követutasítás pontjait, hogy agy eltitkolja az evangélikusok elől azokat. Végül a feltehetően Preiner és Serpilius által írt követutasítások egyvelege születhetett meg, amiben Serpilius véleménye szerint a városhoz lojális Bartók János kiegyezésre törekvő természete is segíthetett.⁵¹

Ennek következtében a modori és lőcsei követutasításokkal szemben a soproni követek által bemutatott panaszos felirat legelső pontjaiban megemlítik a vallási felekezetekkel kapcsolatos pontokat. A szabad vallásgyakorlattal és az egyházi vagyonnal összefüggő kérdésekben egyértelműen jogi érvelésekkel találkozunk, ami Serpilius, de a katolikus tanácsosok jogi végzettségét is mutatja, de miután elsődlegesen az evangélikusok jogainak visszaállítását célozzák, Serpilius gondolatait kell e mondatok mögött sejtenünk. A felekezeti egyenlőséget és az 1672-öt követő időszak változásait egyértelműen a rendi jogok megsértésének tulajdonítják a soproni tanács tagjai, mint ahogy a jezsuita és domonkos rend által elfoglalt birtokok és

⁵¹ Evangélikus Országos Levéltár, IVe. 13/7. pag. 4–5.

a győri püspök által szedett tizedek esetében is a város vagyontárgyainak elbirtoklásával vádolják a rendházakat. Kiemelt helyen sérelmezik a soproni sérelmi iratban a polgárok a szabad tisztújításhoz való jogukat, valamint a többi, a löcseiek és a modoriak utasításában is szereplő problémákat, mint a nemesi házak ügyét, a bevezetett új adókat, a bizonytalan közállapotokat.⁵²

Mielőtt rátérnénk az 1681. évi országgyűlésen leginkább feltűnő, a városi érdekek érvényesítését ekkor döntően meghatározó jelenségekre, és bemutatnánk ebben a soproni evangélikus követ, Johann Serpilius szerepét, ismerkedjünk meg röviden a soproni követekkel. Az 1681. évi országgyűlésen végül összesen három követ képviselte a város érdekeit, mivel Bartók János 1681 júniusában elhunyt, temetésére június 19-én került sor, ahol az ország rendei közül mindegyik képviseltette magát. Bartók János az 1670-et követő időszak tipikus új városi vezetője, katolikus vallású „idegen”, aki nemesként került be a város vezetésébe 1675-ben mint magyar jegyző, majd 1678-ban belső tanácsos lesz. 1680-ban Kollonich Lipót a Magyar Kamara elnökeként megjelent a soproni tisztújításon mint a kirendelt királyi biztos, ahol Bartókot fiatal kora ellenére megválasztatta városbírónak.⁵³ Miután 1681 júniusában meghalt helyére a szintén katolikus Horváth Miklós került. A soproni krónikákban a katolikus soproni vezetők között Horváth Miklós nevével találkozunk szinte a legtöbbször. Úgy tűnik, hogy ő már 1672 után jelent meg a városban, polgárjoga elnyerésének pontos időpontját nem ismerjük. 1676-tól már belső tanácsos, és erre a posztra Erdődy Kristóf Antal királyi választási biztos is meglehetősen alkalmasnak találta. Tanulmányairól nem sokat tudunk, de értelmiségi mivoltát jelzi, hogy mostohafiát, Györffy Istvánt 1686-ban a nagyszombati egyetem, négy évre rá a bécsi Pazmaneum hallgatói között találjuk, aki utána a római Collegium Germanicum-Hunga-

⁵² Uo. pag. 25–30.

⁵³ *Házi J.:* Soproni polgárcsaládok i. m. No. 408., ill. *Paur Iván:* Csányi János magyar krónikája, 1670–1704. (Magyar Történelmi Tár 5.) Pest 1858. 46.

ricumban teológiát tanult, és végül az egyházi pályát választotta.⁵⁴ 1682-ben Kollonits Lipót kamaraelnök nyomására bírónak jelölték, de miután nem tudott németül, ezért vele szemben az evangélikus Gregor Natl lett a városbíró. Ezt a hiányosságát Erdődy kamarai biztos is elismerte, jóllehet a város ügyeiben jártas és a tanácsosi posztra méltó emberként jellemezte őt. Ennek ellenére 1690-ben bíróként szerepelt egy örökségi ügyben, 1694 és 1699 között pedig szinte minden évben jelölték bírónak, bár alig kapott szavazatot.⁵⁵

Az evangélikus soproni követ Johann Serpilius(-Quendel) a soproni, sőt azon túl: a magyarországi várospolitikai kiemelkedő alakja. A család valódi szepességi értelmiségi család, akik között 17 teológus és 10 jogász, valamint hat katona is szerepelt. A katonák pályafutása sem mindennapi, mivel a nemességet szerző ős, Michael Szapolyai János katonájaként vívta ki a megbecsülést, de ezt megelőzően ő is Krakkóban járt egyetemre. A család mindenesetre a Szepességből az evangélikus világba mindenhová eljutó értelmiségi-lelkész családok alaptípusát testesíti meg. A más említett 17 teológus mellett ugyanis négy lány is lelkészfeleség lett. A család értelmiségi tagjai közül a legtöbben a Szepességben tevékenykedtek, de az egyik ág a 17. századtól a sziléziai városok (Thorn, Breslau) evangélikus értelmiségét is erősítette. Johann Serpilius tanulmányait a késmárki, rozsnyói és sárospataki iskolákban végezte, majd 1642-ben Thornba ment, ahonnan a königsbergi egyetemen 1643-ban kezdte meg jogi tanulmányait. Három évvel később ügyvédként Elbingben találjuk. Ekkor már házas volt, első feleségének apja Elbing városának Vogtja, azaz a város egyik bírói jogkörben eljáró vezetője volt. Miután első felesége elhunyt, visszatért Lőcsére, ahol a felső-magyarországi városok jogászaként tevékenykedett. Második feleségét 1652-ben vette el, apósa Tobias Gall késmárki tanácsos volt. 1657-ben Szepes vármegye esküdt ülnöke lett, majd az 1659. évi országgyűlésen a felső-magyar-

⁵⁴ *Fazekas István*: A bécsi Pazmaneum magyarországi hallgatói, 1623–1918 (1951). (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 8.) Budapest 2003. 806.

⁵⁵ *Házi J.*: Soproni polgárcsaládok i. m. No. 1982. No. 6690.; *Vissi Zsuzsanna et al.*: Libri Regii – Királyi Könyvek, 1527–1918. Budapest 2006. 18.172., 20.88., 21.213.; MNL OL E 34 pag. 96–97., 230., 242., 272., 400–401., 490.

országi evangélikusok érdekeit védte. Ekkor figyelt fel rá Pozsony városa, ahová városi ügyésznek kívánták megnyerni, de végül a hasonló megbízással megkereső soproni meghívásnak tett eleget, ahová 1660 tavaszán költözött át harmadik feleségével Dorothea Sophie Balduinnal, a regensburgi szuperintendens lányával. Már 1660-ban megválasztották jegyzőnek és a belső tanács tagjának, majd hamarosan 1668 és 1673 között városbíró. Az új állami várospolitikai az ő városbírói tisztének megszüntetésével mutatkozott meg Sopron városában. Miután felesége 1685 júniusában meghalt, hamarosan egy pozsonyi polgár, Mathias Clausshofer lányát vette el, akivel hamarosan bekövetkezett haláláig (1686. december 4.) élt együtt. Megjelent műveiben és kéziratban maradt írásaiban a sokoldalúan képzett jogász, sokat megélt politikus képe bontakozik ki előttünk, aki főként a polgári jog területén fejtette ki véleményét, valamint a városi politika vezető szereplőjeként a polgárság érdekeit védte műveiben.⁵⁶ Fiai közül többen az 1681. és az 1687. évi országgyűlések politikai enyhülésének légkörében ismét szerephez jutott evangélikusként katonai pályára mentek (Johann kapitányként esett el, míg Sigmund a lugosi ütközetben halt meg hadbiztosként), míg a Sopronban született Georg fia nagypapja támogatásával a regensburgi és augsburgi egyetemeken képezte magát, majd szász tábori lelkész, végül szuperintendens lett Regensburgban, és apjához hasonlóan több kiadott mű szerzője. A Regensburgban letelepedett család tagjai közül végül többen folytatták a Serpilius-Quendel hagyományokat, és főként a város jogi végzettségű tisztviselőiként szolgálták a polgárságot.⁵⁷

Az 1681. évi országgyűlésen az ország és az uralkodó közötti kiegyezés egyik igen fontos eleme tehát a felekezeti kérdések voltak, azok, amelyek a városi polgárságot, a régi, zömében evangélikus városvezető elitet a leginkább befolyásolta mindennapi életében. A városokban végbement változások is a kortársak számára egyértelműen

⁵⁶ *J. Hajdu Helga*: Soproni vonatkozású német kéziratok az Országos Széchenyi Könyvtárban. *Soproni Szemle* 11–12. (1957–1958) 188–199, 24–46., 190–191.

⁵⁷ *Németh Sámuel*: Serpilius János Sopron városbírája és országgyűlési követe 1681-ben. *Soproni Szemle* 7. (1943) 271–277.; *Ludwig Hepding*: Quendel-Serpilius. Eine Pfarrerfamilie aus der Zips. *Südostdeutsches Archiv* 15/16. (1972/73) 79–100.; *Házi J.*: Soproni polgárcsaládok i. m. No. 10198.

erre a kérdésre voltak visszavezethetők, hiszen a bevezetett városi igazgatási reformok sokkal lassabban hatottak, mint hogy azt a kortárs szemlélő észrevehette volna. Számukra egyébként is ezek az intézkedések csupán rendi jogaik megsértését jelentették olyan környezetben, amikor a felekezeti polgárháború kifejezés valóban találóan összegzi a korszak politikai résztvevőinek beágyazódását. A városi elit számára elképzelhetetlennek tűnt, hogy megbecsült polgárokból egyszeriben másodrendű állampolgárokká váltak, akiknek (ekkor még legalábbis) olyan emberekkel kellett küzdeniük a város vezető posztjaiért, akik eddig vagy a városi társadalom alsóbb rétegeiben foglaltak helyet, vagy pedig voltaképpen csak életmódjukban, de semmiképpen sem rendi-jogi státuszukban tartoztak a szabad királyi városok polgársága közé.

Ebben a politikai helyzetben a városi követeknek új szerepkörben, új kapcsolatok között kellett kifejteniük politikai érdekérvényesítő tevékenységüket. A politikai színtér legfontosabb eleme ekkor is a személyes és hivatali kapcsolatok hálózata volt, ahol az egyéni és közösségi érdekek képvisellete hatékonyan valósulhatott meg. A felső-magyarországi városok kapcsolathálójának elemzése rámutatott arra, hogy a 17. század utolsó harmadában nem csupán a politikai keretek változtak meg, hanem az információhálózat egésze.⁵⁸ A 17. század utolsó harmadáig a várospolitikai tevékeny résztvevői nagyon jól kiépített kapcsolathálóval rendelkeztek annak érdekében, hogy a városok számára kedvező döntések szülessenek a regionális és központi kormányzati hivatalokban. A városi országgyűlési követek vagy különféle ügyekben Bécsbe vagy Pozsonyba menesztett küldöttek a helyi hírcsatornákon beszerzett fontos iratokat, információkat gyakran küldték el megbízóiknak. A követek hazaérkezését a városok részéről mindig fokozott várakozás előzte meg. Főként, mert voltak olyan híreik, amelyeket nem mertek papírra bízni. Ezeket a titkokat, bizalmas információkat a követek azoktól a bécsi és pozsonyi hivatalnokoktól hallották, akik közvetlenül ugyan nem vettek részt a döntéshozatalban, de mindenről tudtak. E megbízható hivatalnokok rendszeresen

⁵⁸ *H. Németh István: Információszerzés és hírközlés a felső-magyarországi városokban. In Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben. Szerk. Petercsák Tivadar–Berecz Máttyás. Eger 1999. 117–127.*

részesültek a városok ajándékaiból, amelyek fejében egyrészt állandó és megbízható hírforrásként, másrészt pedig egyes esetekben hathatós közbenjáróként szolgálták a városok érdekeit. Még a Jagellók budai udvarában is a budai sókamarás volt a városok bizalmi embere,⁵⁹ a 16. század közepétől pedig a pozsonyi, de főként a bécsi és prágai hivatalnokok közül többen álltak a városok szolgálatában.⁶⁰ A Magyar Udvari Kancellária és az Udvari Kamara titkárai a városok állandóan fizetett embereivé váltak, akikre a követek mindig bizton számíthattak, velük beszéltek meg a városok ügyeit, sőt, tőlük kaptak időnként jelentéseket.⁶¹ Tiburtius Himmelreich, a nyomdaalapító Ferenczffy Lőrinc kancelláriai titkárok, valamint Johann Poltz kamarai titkár gyakorta kaptak egy-egy ezüst vagy arany poharat, illetve több átalag tokaji bort.⁶² A városok által nekik adott pénz és bor állandó jövedelmükké vált, amit bizonyít az is, hogy több esetben panaszkodtak annak elmaradásáról.⁶³ Az ún. „Cliensek” köre a titkárokon kívül magában foglalta a bécsi és prágai központi hivatalok más hivatalnokait is, mint például egy udvari kurírt.⁶⁴ A 17. század végére ez az információforrás azonban elapadt, talán éppen ezért kellett a városoknak állandó ágenseket foglalkoztatniuk Bécsben.

A központi hivatalok mellett az egyik legfontosabb információforrás, egyben kiváló lobbilehetőség a 16. század közepétől kiépült helyi kamarai és katonai vezetőkkel kiépített kapcsolat volt. A pozsonyi

⁵⁹ *Iványi Béla*: Bártfa szabad királyi város levéltára 1319–1526. Budapest 1910. No. 280. Buda, 1513.

⁶⁰ MML III/7. 1554. január 23.

⁶¹ *H. Németh István*: Várospolitikai és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon. A felső-magyarországi városszövetség. Budapest 2004. 1. köt. 200–202.

⁶² AMK Supplementum H. Spisy a listiny (a továbbiakban: H I.) 3652/42., 2977/37., 5263/2., ill. Fraknói Vilmos –Károlyi Árpád: Magyar országgyűlési emlékek. Monumenta comitialia regni Hungariae. (Magyar történelmi emlékek. 3. oszt., Országgyűlési emlékek) Budapest 1874. 11. köt. 354–357.

⁶³ Himmelreich levelei: AMK H I. 4636/49. Prága, 1596. január 20., 4121/14. Bécs, 1589. december 30., 4226/119. Bécs, 1590. január 2., 4226/43., Bécs, 1590. január 20., 4226/72. Bécs, 1590. június 30., 4268/26., 4268/73., 4331/61. Johan Poltz kamarai titkár gyakran szolgált fontos hírekkel a városi követek számára: 4268/26. Bécs, 1591. július 6.

⁶⁴ AMK H I. 3285/53. Bécs, 1575. július 11., 3772/70. Bécs, 1583. január 31., 4070/115. Bécs, 1588. február 21.

Magyar Kamara, a kassai Szepesi Kamara valamint az alsó-magyarországi bányavárosokban működő bányakamarák a szabad királyi városokat érintő legfontosabb gazdaságpolitikai intézkedések tanácsadó- és végrehajtó hivatalai voltak. A kamarai vezetőkkel, illetve a főkapitányokkal való jó viszony fenntartása a lehető leghatékonyabban szolgálta a városok érdekeit. Ebben az esetben állandó és személyes kapcsolatot tudtak a városok kialakítani.⁶⁵ Ez a kapcsolatháló is igen hatékony volt, hiszen az uralkodó helyi képviselői javaslataikkal a városok érdekeit hatékonyan képviselheték.⁶⁶ A városok illetve a kamarai és katonai szervek kapcsolatát erősítette a kölcsönös egymásrataltság is, hiszen a kamarák pénzügyi problémáit a városi tanácsok és a hadikereskedelemben bekapcsolódott polgárok kölcsönei és üzleti összeköttetései oldották meg.⁶⁷ A helyi döntéshozókkal való jó kapcsolat alapját jelentették azok az ajándékok is, amiket a városok a kamara tisztviselők és főkapitányok, valamint a főméltóságok lakodalmaira, temetésére vagy akár a török fogágba esettek váltságdíjára küldtek és közösen fizettek.⁶⁸ Fenti kapcsolatháló a 17. század végéig működött hatékonyan. Ezt követően a helyi igazgatási szervek és a városok kapcsolata megváltozott, mivel ők nem tanácsadó és döntéshozó szervként működtek ekkor már, hanem csupán a központi igazgatás elképzeléseit végrehajtó hivatalként.

⁶⁵ AMK H I. 4268/19. Eperjes, 1591. június 20., 4268/28. Kiszzeben, 1591. április 6.

⁶⁶ Dersffy István, kassai főkapitány igen értékes információkat közvetített Nádasdy Tamás nádor környezetéből a városok számára: MNL OL E 554 Magyar Kamara Archivuma, Városi és kamarai iratok (a továbbiakban: E 554) 1556. szeptember 3. A felső-magyarországi főkapitányok hasonló tevékenységéről: AMK Schw. No. 2141. Eperjes, 1559. február 16., H I. 4268/40. Lőcse, 1591. március 29., 4843/43. Eperjes, 1599. június 9., 4908/29. Eperjes, 1600. január 3., 1365/31. Eperjes, 1528. június 4., 1365/96. Lőcse, 1528. szeptember 26., 4467/66. Eperjes, 1594. november 16., Schw. No. 1471. Szárdvár, 1530. december 13., MNL OL E 554 Fol. Lat. 1181. fol. 2–3., MNL OL E 199 Magyar Kamara Archivuma, Archivum familiae Wesselényi II. tétel. No. 37/1. Eperjes, 1658. április 2.

⁶⁷ *H. Németh István: Végváarak, városok, hadseregszállítók. A felső-magyarországi városszövetség és a védelmi rendszer 1526–1593. Történelmi Szemle 42. (2000) 203–243.*

⁶⁸ *H. Németh I.: Várospolitikai és gazdaságpolitika i. m. 1. köt. 204–205.*

Az országgyűléseken korábban a szabad királyi városok negyedik rendként ezt a kapcsolathálót is használták. Az országgyűléseket megelőzően a városok sűrűn egyeztettek egymással, de a helyi kamarai és katonai szervekkel is. Ekkor alakították ki közös politikájukat, de ekkor szerkesztették közös sérelmeik mellett saját felterjesztéseiket is, amelyek tartalmát általában egyeztették a többi várossal. A városi követek számára alapvető volt, hogy a többi városi követtel szorosan együttműködve képviseljék érdekeiket. Ennek érdekében olyan ügyek esetében, amikor egységes fellépésre volt szükség, minden egyes szabad királyi várost előzetesen értesítettek, majd az országgyűlésen, vagy ha arra nem került sor, az uralkodóhoz benyújtott kérelmekben igyekeztek ezeket az érdekeket képviselni.⁶⁹ A városi érdekképviselő az országgyűlés időszakában volt a legintenzívebb, még akkor is, ha szerepük meglehetősen alárendelt volt, ők maguk a nyilvános vitákon általában passzívak voltak, de a városok közötti együttműködés még szorosabbá vált. Ez az együttműködés nem csupán a 17. században a városok ellen benyújtott sérelmek és törvényjavaslatok, illetve a haditerhekkkel és a rekatolizációval kapcsolatos kérdések kapcsán jött létre az összes szabad királyi város között, hanem már a 16. században is létezett. A városok követei hagyományosan a pozsonyi polgármester házában vagy a városházán tanácskoztak a pozsonyiakkal és a többi város követeivel. Az is gyakorlat volt, hogy a Bécsben lévő vagy a késve érkező városi követeket a diétán maradt pozsonyiak vagy a szövetségi városok valamelyike képviselte. Az országgyűlési tárgyalások során általánosnak tekinthető, hogy a városi követek több alkalommal is egymás szállásán gyűltek össze, hogy összehangolják a városok ellen általában vagy az egyes városok ellen benyújtott, hatásaiban azonban az összes várost érintő sérelmek, felterjesztések kapcsán követendő stratégiájukat.⁷⁰

A városi érdekvérvényesítés egyik legkevésbé vizsgált területe a diétán kívüli tárgyalások kérdésköre. A városok fő taktikája ugyanis az volt, hogy az országgyűlések alatt intézték ügyeiket (a diétán felmerülteket éppúgy, mint a városok egyéni ügyeit) a bécsi központi

⁶⁹ Uo. 1. köt. 181–192.

⁷⁰ *H. Németh István: A szabad királyi városok egységes fellépéséről a kora-újkorban (16–17. század).* In: Soproni Szemle 56. (2002) 210–238.

szerveknél vagy a pozsonyi magyar hivataloknál. Az országgyűlési tárgyalásokkal ellentétben e területen a városok sokkal aktívabbak és hatékonyabbak voltak, mint az országgyűlési tárgyalásokon! Ezt úgy tudták elérni, hogy követeik kéréseikkel a nekik lekötelezett főméltóságokhoz és az ő támogatásukkal az uralkodóhoz próbáltak bejutni. A városi követek az országgyűlések során szinte legalább annyi időt töltöttek azzal, hogy az Udvari Kamara, a Magyar Udvari Kancellária, az Udvari Haditanács, valamint a bécsi udvar legbefolyásosabb méltóságviselőihez bejussanak, és náluk kéréseiket előadhassák, mint a diétai tárgyalásokkal. E tevékenységükben bizton támogatta őket az általuk már korábban állandó jelleggel kiépített kliensi hálózat, valamint a főméltóságokkal (kancellár, nádor, tárnokmester, országbíró, személynök) fenntartott szoros viszony.⁷¹

A kapcsolatháló finanszírozása azonban tetemes költségeket emésztett fel. A felső-magyarországi városok a 17. században egy-egy országgyűlés idején 600–700 forintot is kifizettek a kapcsolatháló fenntartására és érdekeik védelmére.⁷² A kiadásokat a készpénzen felül a tisztelgő ajándékként Bécsbe szállított sok hordó bor és a bányavárosok által adott sok márka súlyú arany és ezüst tárgyak tovább növelték. A felső-magyarországi városok követei például alkalmanként 20–25 hordó bort, míg a bányavárosok a 16. század végén a főkapi-

⁷¹ Számos példán túl lásd a lőcseiek jelentéseit: MML III/2/3., 4., 7., III/30/1., III/63/7., IV/20/1.

⁷² 1635-ben a felső-magyarországi városok követeiknek 300 forintot adtak költségeikre, 1686-ban pedig már 1000 forintot. AMK Supplementum H. Mestské knihy a registre, Knihy mestskej administratívy, Malá mestská kniha, Liber civitatis minor (a továbbiakban: H III/2. mac.) 73. fol. 174. 1635. szeptember 7., AMK Supplementum H. Mestské knihy a registre, Knihy mestskej administratívy, Veľká mestská kniha, Liber civitatis maior (a továbbiakban: H III/2. pur.) 30. fol. 109. 1686. augusztus 3., MML XIII/102/10. Besztercebánya, 1618. január 3. A lőcsei követek 1618-ban összesen mintegy 1600–1700 forintot költöttek a hivatalnokok „díjazására”, valamint a szállás költségeire. Ld. még AMK H I. 7037/30. Pozsony, 1655. március 5., MML III/66/3. Bécs, 1649. február 9., XIII/102/36. Eperjes, 1652. augusztus 9. 1627-ben Schlick grófnak adott ajándékra minden egyes város 100–100 forintnyit szántak. MML XIII/102/20. Eperjes, 1627. február 9.

tánynak 375 forint, míg a bécsi és pozsonyi hivatalnokoknak mintegy 255 forint értékű ezüstöt ajándékoztak.⁷³

Ezt a stratégiát a városoknak azonban a rekatolizáció miatt nagy mértékben fel kellett adniuk. A 17. század második felében, de még inkább utolsó harmadában az állam központosító törekvései és az erőteljes rekatolizáció hatására az egységes rendi, de még inkább a felekezeti érdekek védelme került előtérbe. A konfesszionalizmus előtérbe helyeződése ugyanis nem csupán a katolikus oldalt tette egységesebbé, hanem még inkább a protestáns egyházak képviselőit, legyenek azok vármegyei vagy szabad királyi városi követek. Ez az új típusú együttműködés során a felekezeti és a rendi alapú érdekek mintegy egybemosódtak. Ez sok szempontból hátrányos volt a városi követek és így a negyedik rend számára, hiszen az evangélikus (!) városi követek a városi érdekeket nagyon sok esetben a felekezeti szempontok alá rendelték. Másrészt – és erre éppen az 1681. évi diétán és éppen a soproni követ esetében – a szakképzett, kiemelkedő tudással és politikai képességekkel rendelkező képviselők egyben a nemesség érdekeit is képviselték, ami részben az egy felekezethez tartozó városi s vármegyei követek közötti ellentétet tompította, részben felértékelte a városok képviselőit is. A fennmaradt országgyűlési naplók közül csupán a városi követek jelentéseire hagyatkozhatunk, hiszen a vármegyei követek jelentéseiben a városok meg sem jelennek. Éppen ezért két fennmaradt bártfai követ naplóját tudtuk használni. Sajnos Johann Serpilius soproni követ naplójának az a része, amelyben az országgyűlés eseményeit örökítette meg saját szemszögéből, nem maradt ránk, Gamauf Teofil másolatai között csak az a rész olvasható, amely az országgyűlést megelőző időszakot meséli el, valamint az ide bemásolt országgyűlési irományokat tartalmazza. A kötet hiányát fokozza, hogy az azt bemutató Németh Sámuel szerint kiváló stílussal, nagyon részletesen megírt tudósításról volt szó.⁷⁴

⁷³ MML XIII/102/20. Eperjes, 9. Februar 1627, AMK Supplementum H. Mestské knihy a registre, Knihy nadmestského zákonodárstva No. 49., Štátny archív v Banskej Bystrici, Pracovisko Archív Kremnica, Magistrat mesta Kremnica Tom I. Fons 34. No. 362., 455.

⁷⁴ Németh S.: Serpilius János i. m.

A bártfai követek 1655. évi naplójából egyértelműen két erős téma bontakozik ki előttünk: a konfesszionalizmus és a városellenesség. A városok és a vármegyei követek között már ekkor tendenciájában legalábbis megjelentek azok a jelenségek, amelyek az 1681. évben szinte kizárólagossá tették az evangélikus városi követek tevékenységét. A városi és vármegyei követek közötti egyetértés megmutatkozott felekezeti kérdésekben, de ekkor a két rend közötti együttműködés még abban sem mutatkozott meg, hogy ugyanazokat a támogatókat keresték volna meg. A két rend, a vármegyei köznemesség és a szabad királyi városok kapcsolathálójának közös halmazában azok a főtisztviselők álltak, akik hagyományosan mindkét rend támogatójaként mutakozhattak. Ők Wesselényi Ferenc nádor, Lippay György esztergomi érsek és főkancellár, valamint a személynökmester, Oroszy (Orosy) György volt királyi titkár, aki egyben a városok által sokszorosan lekötelezett személy is volt. A vármegyei követek főként az országgyűlésen képviselői útján részt vevő erdélyi fejedelmet, II. Rákóczy Györgyöt és a fiatal Lipót főherceget keresték meg támogatás reményében, előbbi esetében a reformátusok támogatójaként. Rajtuk kívül a III. Ferdinánd udvarában fontos szerepet betöltő főudvarmesterhez, Maximilian von Dietrichsteinhez, aki egyben konferenciaminiszter és a Titkos Tanács tagja is volt, illetve Johann Weikhard von Auersperget, aki IV. Ferdinánd főudvarmestereként a trónörökös környezetében tudta az őt felkérők érdekeit képviselni. Igaz, utóbbinak csak csekélyebb befolyása volt.⁷⁵ A városi követek ekkor csak hagyományos képviselőik útján tudták befolyásolni az eseményeket, ugyanis Rakoviczky György a Magyar Kamara alelnöke mellett a tárnokmester (Csáky István) és a személynökmester, a már említett Oroszy György és ítélmestere, Pinneyi János voltak a negyedik rend fő támogatói. A személyek és tisztségek jól mutatják, hogy ekkor még a 16. században kialakult támogatói hálózatról van szó, hiszen a kamara a városok feletti központi hivatalként, a tárnok-

⁷⁵ Dietrichstein és Auersperg valamint a III. Ferdinánd udvarában betöltött szerepükről lásd: *Mark Hengerer: Kaiser Ferdinand III. (1608–1657)*. Wien–Köln–Weimar 2012. 284–285.

mester és a személynökkemester pedig a városok országos bíráiként egyértelmű kapcsolatot mutatnak.⁷⁶

Ezzel szemben az 1681. évi országgyűlésen a felekezeti érdekek primátusa egyértelműen a városi evangélikus követek tevékenységének nagyfokú alárendelődését okozta, azaz a hagyományos, a polgárságot leginkább érintő problémák tárgyalása és érdekképviselete helyett a bártfai követ (feltehetően Jonas Henrici) tevékenységének kétharmadát a felekezeti kérdések foglalták le. A bártfai követ fellépése mintegy elmosódott a protestáns rendek (vármegyei és városi követek egyaránt) által közösen menesztett küldöttek működésének ismeretében. Amíg az 1655. évi országgyűlésen a városi kapcsolatháló még valamelyest a régi módon tudott működni, addig az 1681. évi diétán ez a kapcsolatháló egybemosódott a reformált felekezeti nemességével, másrészt a kapcsolatháló egyes szereplői még fontosabbakká váltak. A hagyományos kapcsolatok (mint pl. a kamarák) mellett a nádor szerepe döntő mértékben megnőtt. A közös protestáns követek és a városi küldöttek egyaránt a legtöbb esetben a megújított magyarországi rendiség elsőrendű képviselőjéhez, Esterházy Pál nádorhoz fordultak kéréseik ügyében. A nádor, mint a magyarországi rendek vezetője mellett a már korábban is látott kapcsolatháló tagjainak támogatásában reménykedhettek a városok követei. Az evangélikus érdekek tekintetében ugyan nem várhatták el, hogy Kollonits Lipót a Magyar Kamara elnöke mellett állt volna, de a városok egyéb problémái (adózási kérdések, katonai terhek, nemesi telkek kérdése stb) ügyében joggal fordultak hozzá. Szintén a régi érdekvédelem egyik oszlopos tagja volt a főkancellár, jelen esetben Szelepchényi György esztergomi érsek, hiszen a kancellária a magyarországi igazgatás bécsi csúcsszerveként közvetlen kapcsolatban volt a központi igazgatási szervekkel és az uralkodóval. Mellettük Orbán István személynök támogathatta még kéréseiket.

Kollonich szerepét és befolyását nem kis mértékben csökkentette az udvari politikai fordulat. A nádoron kívül a legfontosabb szerepet a politikai érdekek miatt háttérbe szorított Kollonich Lipót helyett

⁷⁶ Štátny archív v Prešove, pracovisko v Bardejove, Magistrat mesta Bardejov (a továbbiakban: MMBr) Acta diaetalia No. 690.

ugyanis az országgyűlésre kiküldött uralkodói biztosok játszották. A városi követek egyénileg, de közösen megválasztott képviselőik által is Graf Johann Hartwig von Nostitz-Rieneck cseh kancellár, a Titkos Konferencia tagja, Caspar Zdenko Graf von Capliers Freiherr von Sulewitz, az Udvari Haditanács alelnöke, Ferdinand Wilhelm von Schwarzenberg és Johann Paul Hoher Freiherr von Hohenkrän udvari főkancellár támogatását igyekeztek megnyerni. A protestáns-városi érdekek mellé új politikai erőként Albrecht von Zinzendorf főudvarmestert, a Titkos Konferencia tagját igyekeztek megnyerni. Zinzendorf mellett az uralkodó bizalmi embere, a komáromi származású Emrich Sinelli bécsi püspök képviselte felekezeti kérdésekben is a magyarországi rendekkel történő kiegyezés ügyét.⁷⁷ A bécsi udvar legfontosabb személyiségein túl az összfelekezeti érdekek mellett még Lajos Vilmos badeni örgróf és a holland rezidens állt, de utóbbiak kizárólag a felekezeti okok miatt!⁷⁸

A bártfai követek naplója alapján pontosan tudjuk követni, hogy – ahogy azt a rendelkezésre álló városi követutasítások is mutatják – az 1681. évi gyűlésen a hagyományos városi érdekek is megjelentek, a korszak aktuális kérdéseivel együtt. A 17. század végén a nemesi városlakók rendi állása, valamint az adóztatás új módszereinek problémái még intenzívebben kerültek felszínre. Az általános adófizetési képesség gyengülése, valamint a városok politikai erejének csökkenése még inkább megnehezítette a városok dolgát, hiszen a városi tanácsok érdeke az volt, hogy az egyre nehezebben kifizethető adókat mind jobban tudják behajtani, azonban a városlakó nemesség képviselői azonban éppen úgy nem tudtak fizetni, mint a polgárság. Szintén az általános rossz gazdasági környezettel volt összefüggésben a polgárookra egyre-másra kivetett belső vámok kérdése is. A kereskedelmi viszonyok megromlása miatt is a városok lakossága éppen ebben az évtizedben tudta a legkevésbé befizetni az évente kivetett

⁷⁷ A bécsi udvar e tagjainak politikai jelentőségéről lásd: *Stefan Siennell*. Die Geheime Konferenz unter Kaiser Leopold I. Personelle Strukturen und Methoden zur politischen Entscheidungsfindung am Wiener Hof. Frankfurt am Main 2001.

⁷⁸ A bártfai követ naplója: MNL OL N 49 Regnicolaris levéltár, Ladula L. Dietae antiquae, Ladula L. Litt. B.

adókat annak ellenére, hogy éppen az országgyűlés előtti konszolidáció érdekében az adóösszegek csökkentek. A rendelkezésre álló források tükrében ugyanis a városlakók az adókiivetés első évében mindössze a hátralékok egytizedét, vagy még annyit sem tudtak behajtani, és nyolc év elteltével sem sikerült ezt az arányt a fennmaradt összeg fele alá csökkenteni.⁷⁹ Az adatokból kiszámolt trend szerint a város átlagos eladósodása e szűk két évtized alatt 25 százalékról 60 százalék felé nőtt, ami egyértelműen alátámasztja a városokról készült narratív források tudósításait.⁸⁰

A jelenséget, miszerint a nemesi házak után nem csak amiatt nem fizettek, mert nemesek lévén megtagadták az adófizetést, hanem mert az általános adófizetési norma gyengült meg, más városok levéltárában található egyéb források is igazolják. A nemesek tényleges adóztatása ugyanis még ebben a korszakban is megmaradt. Az 1670-es és 1700-as évek között számos olyan dokumentummal rendelkezünk, amelyből világosan kiderül, hogy a felső-magyarországi városokban lakó városi nemesség elismerte, hogy a városoknak adót kell fizetnie.⁸¹ A városok helyzete e tekintetben azonban igen nehéz volt, hiszen az országgyűléseken hozott törvények ismeretében félő volt, hogy a nemesek megtagadják az adók kifizetését.⁸² A század végére ugyan a városi nemesség adójának hátralékai igen magas összegekre rúgtak. Kassa 68 nemesi házratásából a századfordulón mintegy 53 ház után tartoztak közel 500 forint adóval,⁸³ ami jelentős problémát okozott a szenátusoknak, hiszen a városok többnyire tehetetlennek bizonyultak a nemesi városlakókkal szemben.⁸⁴ Ennek ellenére a városi nemesség adózásával kapcsolatban kelt levelek nagyobb részében a beköltözött nemesek a térségben állandóan ott állomásozó csá-

⁷⁹ Štátny archív v Trnave, Magistrat Mesta Trnavy (a továbbiakban: MMTr) Daňe a poplatky IIIb/98-99., 101-107., 109-111., 113-114., 116-118., 120.

⁸⁰ H. Németh István: Die finanziellen Auswirkungen der osmanischen Expansion auf die Städteentwicklung in Ungarn. In: La fiscalità nell'economia europea i. m. 771-780.

⁸¹ AMK H I. 9473/1. Bottyán, 1676. április 1., 9541/6. Sztropkó, 1677. május 22., 11152/72. Ráska, 1696. november 29.

⁸² AMK H I. 10666/64. Eperjes, 1693. június 7., 10816/46. Bottyán, 1694. október 23.

⁸³ Wick B.: Kassa története i. m. 141.; AMK H I. 11742/37.

⁸⁴ AMK H I. 11453/41. Bártfa, 1699. június 12.

szári német csapatokra, valamint a kuruc felkelések pusztításaira és sarcaira hivatkozva kérték a szenátus türelmét.⁸⁵ Az állam érdeke is azt kívánta egyebekben, hogy a városok adóbehajtása hatékonyabb legyen, így az uralkodói rendeletek hatására is a városok mind bátrabban szedték be a nemesi háztartások után is a repartíciót.⁸⁶ Hasonló rendelkezések születtek nem csak a felső-magyarországi városok, hanem Pozsony és Nagyszombat esetében is, ahol a nemeseket városi házaik után szintúgy adófizetésre kötelezték, mint kassai társaikat.⁸⁷ A 17–18. század fordulójának új városvezető elit rétegével kapcsolatos változások éppen ezt a tendenciát erősítették, hiszen a polgári-nemesi értelmiségi réteg esetében a hivatalnoksághoz való tartozás erősebbnek bizonyult a rendi kategóriáknál is. E társadalmi csoport megjelenése és a városok vezetésében szerepük megtartása új korszakot jelez, amely egyben a hivatalnok-értelmiség, a polgárosodás korszakára jellemző honorácior réteg kialakulásának az időszaka is. Kapcsolataik már nem csupán a helyi és regionális városi-polgári családokhoz kötötték őket, hanem általában az államigazgatásban szerepet vállaló hivatalnokcsaládokhoz is. E kötődéseik kapcsán érdekeik egyértelműen eme államigazgatás részévé tették őket úgy, hogy közben saját és városuk érdekeit is védték, esetenként akár éppen az állammal szemben is.⁸⁸ Ezzel szemben a fentebb említett belső vámok ügyében a városok semmilyen segítséget nem kaphattak, hiszen e vámok fenntartói éppen a politikailag igen erős Esterházy és Pálffy család tagjai közül kerültek ki.⁸⁹

A városi követek az 1681. évi országgyűlés ezeken a hagyományosnak tekinthető várospolitikai kérdéseken kívül újdonságként az 1670-es évektől bevezetett új rendelkezések és a várospolitikai fordulattal együtt járó új állami gyakorlat kérdéskörében fejtették ki

⁸⁵ AMK H I. 10462/4. Putnok, 1691. március 26., illetve vö. 11586/20.

⁸⁶ AMK H III/2. pur. 26. fol. 36., 43–45., 47–48., 51., 83., 91., pur. 30. fol. 84. 1686. május 24., fol. 127–128. 1691. március 5., Schw. No. 10461. Nagyida, 1691. február 16., H I. 11453/37. Lőcse, 1699. június 14.

⁸⁷ AMK Schw. No. 11501/27. Bécs, 1696. augusztus 21., Schw. No. 11501/34. Bécs, 1695. február 4.; MMBr Spisovy material Lad. 36. Nr. 47. Kismarton, 1686. május 14.; MMTTr Magistrátne protokoly II/10. fol. 303. 1699. április 20.

⁸⁸ H. Németh I.: Venerable Senators i.m.

⁸⁹ H. Németh I.: Várospolitika és gazdaságpolitika i. m. 2. köt. 131.

érdekérvényesítő tevékenységüket. E kérdésben (leszámítva annak felekezeti oldalát) egyetértés lehetett a katolikus és az evangélikus követek között, még akkor is, ha tudjuk: a katolikus városvezetők számára az állami befolyásjelentős segítséget jelentett pozícióik megszerzésében és megtartásában. Az állami fennhatósággal együtt járó ellenőrzés, a királyi biztos megjelenése ugyanis a szabad királyi városok rendi jogait is erősen sértette, és e tekintetben legalábbis egyetértés volt a városi követek között. Az állami felügyelet kérdései mellett az evangélikus követek természetesen a városok patrónusi jogait sértő intézkedések ellen is felléptek a többi protestáns (városi vagy vármegyei) követ támogatásával.

A vizsgált városi diétai követ naplójából azonban egyértelműen kitűnik, hogy jóllehet a hagyományos városi érdekek felbukkantak a városi követ tevékenységében, a városi érdekek azonban alárendelődtek a felekezeti érdekeknek. A bártfai követ naplójából azonban az is kiderült, hogy ezen az országgyűlésen a kiemelkedő képességű városi követegyéniségek (elsődlegesen az evangélikus érdekeket keményen képviselő Johann Serpilius) felértékelődtek a diétai tárgyalásokon, hiszen tevékenységüket nem csupán az eredendően gyenge politikai befolyással rendelkező negyedik rend, hanem a nemesség is támogatta. A jogilag igen képzett, mélyen az evangélikus polgári értelmiségi rétegbe beágyazódott Serpilius az evangélikus rendek képviselésével és erőteljes politikai fellépésével városi követként a polgári érdekek karakteres képviselését látta el ezen az országgyűlésen. A polgári-városi érdekek képviselőjeként emellett azonban magyarországi erős politikusként városi színekben, de egyben a protestáns rendek képviselőjeként is igen fontos aktuálpolitikai kérdésben képviselte a köznemesi rendek nagy részét is. Mindezek ismeretében csak sajnálni tudjuk, hogy a Németh Sámuel által röviden bemutatott diétai napló azon része, amelyből még részletesebben megismerhetnénk ennek a kora újkori országgyűlések történetében különlegesnek tekinthető szituációt, elveszett.

A bártfai követ naplójának ezen aspektusból történő bemutatásával együtt számos nyitott kérdés maradt. Miután a bártfai követ evangélikus oldalról mutatta be az országgyűlés menetét, és miután

ez az országgyűlés a súlyos felekezeti kérdések miatt még inkább eltolódott az ellenreformáció és protestáns küldöttek közötti vita irányába, még inkább érdekes lenne, hogyan viselkedett egy katolikus városi követ? Ha előkerülne egy katolikus városi követ naplója talán arra a kérdésre is árnyaltabb választ kaphatnánk, hogy a városi és a felekezeti érdekek hogyan viszonyultak egymáshoz? Mivel a napló tanúsága szerint az evangélikus oldal jól együtt tudott működni kérdés, hogy a vármegyei és városi ellentétek hogyan befolyásolták a közös politizálást, valamint hogy a rendiség és a felekezetiesség hogyan viszonyult egymáshoz 1681 után?

Összegzésként elmondhatjuk, hogy az 1681. évi országgyűlés sok tekintetben fordulópontot jelentett a diéták történetében a szabad királyi városok számára. Abban a tekintetben mindenképpen az volt, hogy az országgyűlésre a magyarországi várospolitika központosításának kezdeti időszakában került sor. Az állami ellenőrzés és beavatkozás politikájának jegyeire már a követek kiválasztási mechanizmusánál rálelhettünk, hiszen a tisztújításokon alkalmazott felekezeti paritás rányomta a bélyegét a követek felekezeti hovatartozására is. A legsúlyosabb és legérzékenyebb belpolitikai kérdés (a magyarországi rendiség restaurációján túl) a konfesszionalizmus volt. A válás kérdése sok mindent felülírt, mint ahogy bizonyos mértékben felülírta a városi követek érdekképviseletének stratégiáit is. A bártfai evangélikus követ naplójából az derült ki, hogy a protestáns és katolikus rendek közötti különbségek a diétai politizálásban erősebbek voltak, mint a vármegyei és szabad királyi városi rendek közötti érdekelletétek. Az országgyűlés belpolitikai téren elérte a meghívólevélben is deklarált célját: a magyarországi rendiség alapintézményeinek helyreállításával új kiegyezésre került sor a Habsburg uralkodó és a magyarországi rendek között. Felekezeti területen azonban a kezdeti követelésekhez képest az 1681:XXVI. törvénycikkben meghatározott artikuláris helyekhez kötötték a protestáns egyházak működését, amit az 1691. évben hozott „Explanatio Leopoldina”, majd annak 1701-ben történő újbóli kihirdetése során szűkítették, illetve az állami egyházpolitika értelmezéséhez idomították. Eszerint nyilvános válásgyakorlatot csak az artikuláris helyeken volt szabad végezni, min-

den más helyen csak a magán vallásgyakorlat volt lehetséges. A protestánsok kötelesek voltak a római katolikus ünnepeket, legalábbis külsőleg, megtartani. A nem artikuláris helyeken lakó protestánsok vallási téren a katolikus plébános joghatósága alá taroztak, a protestáns lelkészek pedig az artikuláris helyeken kívül nem végezhetnek egyházi szolgálatot. A városokat leginkább érintő kérdésben, a királyi biztosok tevékenységében és az állami felügyeletben látszólag megtörtént a visszatérés a régi önkormányzati jogokhoz, hiszen az 1681: XLI. törvénycikkben ezt biztosították volna. A valóságban – annak ellenére, hogy a szabad királyi városok még sokáig hivatkoztak a törvénycikkben lefektetett libera electio jogára – az ellenőrzéseket fenn tartották, és az új várospolitikát töretlenül folytatódott egészen a 19. századig.